

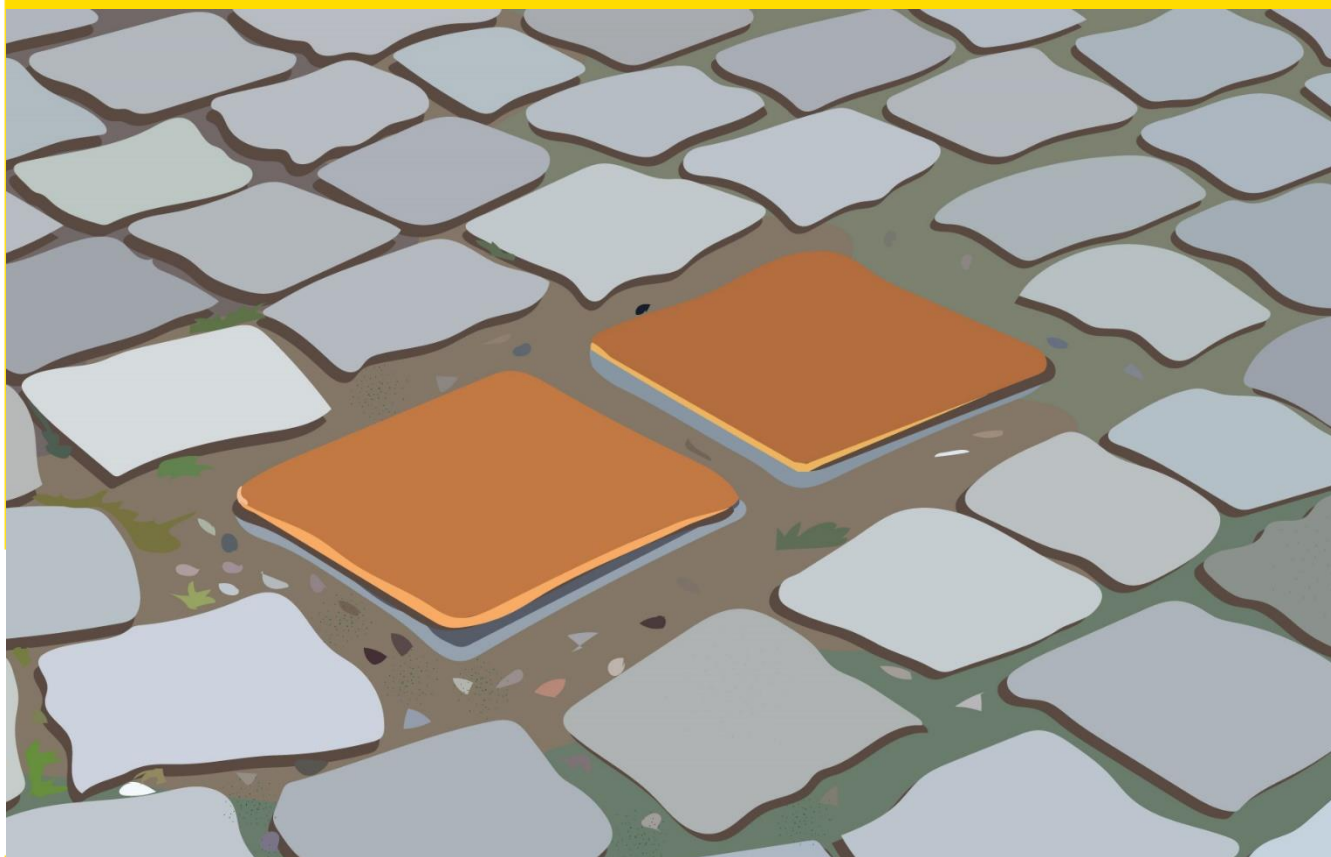

gemeente
Schiedam

“Een woning, hetzij een Joodsche of een gewoone”

**De houding van de gemeente Schiedam
tegenover Joodse huiseigenaren en
huurders, 1940-1955**

Merel Blok

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1 Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Joodse gemeenschap in Schiedam	5
1.3 Onderzoeksvragen	5
1.4 Bronnen	5
2 Het bestuur van Schiedam tijdens de bezetting	7
2.1 Nederlandse gemeentebtenaren tijdens de bezetting	7
2.2 Bestuur van Schiedam tijdens de bezetting	8
2.3 Eerste stappen tot registratie en isolatie van Joodse Schiedammers	9
2.4 Ontslag Van Haaren en bestuur door D.G. Draaijer	10
2.5 Joodse huurders in Schiedam	12
3 De ontrechting van Joodse Nederlanders en de roof van hun bezit	15
3.1 Tijdelijk	15
3.2 Roof en verkoop van Joods bezit	16
3.3 Onteigeningen in Schiedam	17
3.4 Tussenhandelaren en andere kopers	21
3.5 Joodse bedrijven	22
3.6 Verschillende belangen	25
4 Naoorlogs rechtsherstel in de gemeente Schiedam	27
4.1 Naoorlogs rechtsherstel	27
4.2 Rechtsherstel verkochte en onteigende panden in Schiedam	30
4.3 Houding gemeente tegenover Joodse inwoners en hun nabestaanden	32
5 Conclusie	34
Beknopte bronnenlijst	36
Bijlage A – Joodse onroerende goederen in Schiedam	40

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt het rapport *“Een woning, hetzij een Joodsche of een gewoone” - De houding van de gemeente Schiedam tegenover Joodse huiseigenaren en huurders, 1940-1955*. Aan mij als wethouder van het Gemeentearchief Schiedam de eer om het voorwoord te schrijven.

De gemeente Schiedam, het gemeentearchief, is dit onderzoek gestart naar aanleiding van berichtgeving in de media. Het nieuws dat gemeenten naheffingen van belasting hebben opgelegd aan Joodse slachtoffers die terugkeerden uit de vernietigingskampen, kon rekenen op verontwaardiging. Meer dan 75 jaar na het einde van de oorlog, komen er nog steeds verhalen naar boven. Ook verhalen waarop de gemeentebesturen in ons land niet altijd trots kunnen zijn. Schiedam kent wat dat betreft een deel van zijn geschiedenis uit de oorlog. Met een Duitsgezinde burgemeester, veel correspondentie die bewaard is gebleven, actieve medewerking van ons stadsbestuur aan de bezetter. Natuurlijk kan men de discussie voeren of er een andere optie was, of in de tijdgeest er keuzes waren of dat dit werd opgelegd. Het ontslag van burgemeester F.L.J. van Haaren laat immers zien dat het de bezetter ernst was, om medewerking te vereisen van het gemeentebestuur. Maar de actieve bemoeienis van D.G. Draaijer, de burgemeester die de rest van de oorlogsjaren de scepter zwaaide, komt ook in dit onderzoek naar voren. Het blijkt ook uit andere onderzoeken dat een Joodse inwoner minder kans had om de oorlog te overleven in een gemeente waar het stadsbestuur actief medewerking leverde aan de bezetter.

Verschillende raadsleden hebben, ten tijde van de bovengenoemde berichtgeving, actief om dit onderzoek gevraagd. Mevrouw A. Wilton, de heren R. Berns en J. van Sliedregt, ik ben hen dankbaar. In de loop van de anderhalf jaar dat dit onderzoek duurde, hebben zij meermaals gevraagd naar de stand van zaken.

Onderzoek naar Joods onroerend goed is lastig. Het aantal bronnen is beperkt, de verkoopregisters van de bezetter en kadastrale wijzigingen zijn door ons te raadplegen. De verkoopregisters zijn echter incompleet, en mogelijk zijn niet alle onteigende woningen verkocht. Maar een grote sprong voorwaarts kan worden gemaakt als ook de notariële akten uit die periode beschikbaar voor onderzoek komen. Ons gemeentearchief heeft hier meermaals om verzocht bij de rijksoverheid, tot nu toe zonder resultaat. Het Rijk is verplicht na 75 jaar de bescheiden te openbaren, maar heeft tien jaar de tijd om dit te doen. Goed onderzoek is pas echt mogelijk als deze akten in te zien zijn. Daarom is dit onderzoek ook nog niet af.

Merel Blok, de onderzoeker van het gemeentearchief, heeft daarom ook andere bronnen geraadpleegd. Ook correspondentie, bijvoorbeeld over de vraag naar woningen voor het Schiedamse politieapparaat, is onderdeel van dit onderzoek. Ik wil haar hier danken voor haar werk aan dit onderzoek. Het gemeentearchief is een afdeling om te koesteren; ken je geschiedenis en trek daaruit lessen voor de toekomst. Onder de bezielende leiding van Laurens Priester leggen de medewerkers de geschiedenis van Schiedam bloot.

In dit onderzoek komt toch ook een verhaal van onbaatzuchtigheid naar voren. Jacob van de Griend kocht het huis van zijn schoonvader, aan de Schiedamseweg in Kethel. Na de oorlog kreeg Karel Horn het pand terug. Zo is voorkomen dat het pand in handen van beleggers viel. Dit verhaal is stilgehouden, ook voor de eigen familie, tot nu dan.

Duncan Ruseler
wethouder voor het gemeentearchief bij de gemeente Schiedam

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In januari 2020 bood minister-president Rutte namens de Nederlandse regering excuses aan voor het handelen van de regering tijdens de Tweede Wereldoorlog, voor het tekortschieten in de bescherming van haar Joodse onderdanen. Daarmee was Nederland het laatste West-Europese land dat hiervoor excuses maakte. Al eerder, in 2000, maakte het kabinet Kok excuses voor de kille ontvangst van teruggekeerde Joodse oorlogsslachtoffers na mei 1945. De titel van dit rapport “Een woning, hetzij een Joodsche of een gewoone” refereert aan een van de brieven van woningzoekenden aan de burgemeester tijdens de bezetting. Veel van hen vroegen specifiek om een woning waaruit Joodse huurders waren gedeporteerd. De bewoording van deze brieven schrijver laat niet alleen zien dat Nederlanders op de hoogte waren van de deportaties van hun Joodse medeburgers maar ook dat sommige van hen onderscheid maakten tussen het bezit van Joden en niet-Joden. Een ‘Joods huis’ was voor hen geen gewoon huis.

Nergens in bezet West-Europa zijn verhoudingsgewijs meer Joden tijdens de oorlog omgekomen dan in Nederland. In totaal zijn 102.000 Joodse Nederlanders omgekomen, zo’n driekwart van het totaal aantal Joodse inwoners. Historici hebben dit hoge aantal verklaard door te wijzen op veel verschillende factoren, zoals de manier waarop Nederland tijdens de bezetting werd bestuurd, de verzuiling van de Nederlandse maatschappij, maar ook de relatief accommoderende houding van de Nederlandse ambtenarij tegenover de bezettende autoriteiten.

Na de publicatie van journalistiek platform Pointer in het voorjaar van 2020 over de onteigening en roof van onroerend goed in Joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog, hebben veel Nederlandse gemeenten onderzoek ingesteld naar de lokale gang van zaken rondom onteigend Joods vastgoed. Uit de gepubliceerde database op basis van Duitse administratie met de verkopen van onteigend onroerend goed bleek dat in Schiedam zeker 25 keer panden van Joodse eigenaren tijdens de oorlog door de bezetter zijn verkocht. In verband met deze bevinding heeft het gemeentebestuur het Gemeentearchief Schiedam opdracht gegeven om onderzoek te verrichten naar deze geschiedenis. Hierbij is de centrale vraag wat de houding van de gemeente Schiedam tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed is geweest in de periode 1940 tot 1955. Daarbij zijn ook de levensgeschiedenissen en de ontrecting van deze eigenaren in deze tijd onderzocht. In dit rapport staat de term ‘ontrecting’ voor het proces waarbij Joodse Nederlanders al hun rechten, en hun rechtspositie, kwijtraakten waarna deportatie naar concentratie- en vernietigingskampen volgde. De onteigening en roof van hun bezittingen was deel van deze ontrecting, maar niet het hoofddoel van de Duitse bezettende macht.

Historicus Rob Bakker toont aan dat aangezien de vervolging en massavernietiging van Joden in Europa centraal werd aangestuurd, deze alleen maar kon gebeuren door medewerking van lokale gezagsdragers, zoals de gemeentelijke politie die assisteerde bij de arrestatie van Joodse burgers. Er zijn dan ook uit statistisch onderzoek significante regionale en lokale verschillen in de behandeling en overlevingskansen binnen Nederland. Zo hadden Joodse inwoners van gemeenten waar burgemeesters tegen Duitse maatregelen ingingen, statistisch gezien een hogere kans om de oorlog te overleven. Een Joodse inwoner van een gemeente met een NSB- of Duitsgezinde burgemeester had een significant lagere overlevingskans. Deze informatie geeft aanleiding de houding van de gemeente

Schiedam tijdens de bezetting in bredere context te schetsen alvorens de bevindingen met betrekking tot roof van woningbezit te bespreken.

1.2 Joodse gemeenschap in Schiedam

Schiedam heeft zo'n 150 jaar lang een Joodse gemeenschap gekend. In 1786 kregen Joodse vertegenwoordigers uit Den Haag toestemming van het stadsbestuur om zich in Schiedam te vestigen. In de jaren daarna vestigden zich vooral Joden uit Duitsland en Amsterdam in Schiedam. De gemeenschap onderhield decennialang een aparte begraafplaats, een godsdienstschool en vermoedelijk ook een zelfstandig armbestuur in Schiedam. In 1859 bouwde zij een synagoge en schoolgebouw in de steeg Achter de Teerstoof. Het aantal leden van de Schiedamse joodse gemeenschap is relatief klein gebleven en nam vanaf eind negentiende eeuw af. De synagoge waar diensten werden gehouden werd door teruglopende deelname in 1915 opgeheven, waarna de geloofsgemeenschap opging in de Rotterdamse afdeling. Rondom het begin van de Tweede Wereldoorlog en zeker na het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940 nam het aantal Joden in Schiedam weer toe. Het grootste deel van de Joodse bevolking in Schiedam is tijdens de oorlog gedeporteerd en vermoord. Historici Croes en Tammes schatten het aantal overlevenden op één derde van de Schiedamse joden. Onderzoeker Ser Louis houdt het op een aantal van 37 overlevenden tegenover 143 Joodse Schiedammers die zeker tijdens de oorlog zijn omgekomen. In 1948 is de joodse gemeenschap in Schiedam opgeheven en in de Rotterdamse joodse gemeenschap opgegaan. De Schiedamse joodse begraafplaats werd in 1962 geruimd, waarna de graven in de joodse begraafplaats in Rotterdam zijn geplaatst.

1.3 Onderzoeksvragen

Hoofdvraag: Welke houding heeft de gemeente Schiedam aangenomen tegenover de Joodse eigenaren van onroerend goed in de periode van 1940 tot 1955?

Tijdens de oorlog

- Hoeveel percelen zijn onteigend? Wie waren de Joodse eigenaren en wat is er met hen gebeurd?
- Wat is er met dit Joodse eigendom gebeurd? Was er interesse in de verkoop van Joods bezit in Schiedam? Wie waren daarbij betrokken, bijvoorbeeld als notaris of makelaar?
- Was de gemeente Schiedam op enige wijze betrokken bij de onteigening of verkoop?

Na de oorlog

- Heeft er na de oorlog rechtsherstel voor de roof van het onroerend goed in Schiedam plaatsgevonden? Zijn er rechtszaken geweest tegen eventueel betrokken personen?
- Welke houding heeft de gemeente aangenomen tegenover teruggekeerde Joodse eigenaren of hun nabestaanden met betrekking tot het rechtsherstel van hun geroofde eigendommen? Zijn er naheffingen of boetes opgelegd voor het onroerend goed voor de periode van beheer en onteigening tijdens de Tweede Wereldoorlog?

1.4 Bronnen

Tijdens het onderzoek zijn verschillende bronnen geraadpleegd waarvan een overzicht beschikbaar is in de lijst achterin dit rapport. Een aantal archiefcollecties waren tijdens dit onderzoek openbaar raadpleegbaar die tijdens eerdere onderzoeken eerder nog een openbaarheidsbeperking kenden. Vakliteratuur, eerdere studies naar Schiedam in de Tweede Wereldoorlog en enkele reeds

gepubliceerde onderzoeken van andere gemeenten boden relevante context. Met behulp van naoorlogse beheerdossiers, dossiers van de Stichting Oorlogsslachtoffers, literatuur en de projecten Joods monument, Oorlogsbronnen en Stolpersteine Schiedam is geprobeerd een korte levensgeschiedenis van ieder van de Joodse eigenaren van Schiedamse panden te reconstrueren.

De *Verkaufsbücher* waren het beginpunt van dit onderzoek. De Duitse organisatie belast met het beheer van onteigende woningen, de *Niederländische Grundstuckverwaltung* (NGV), hield met deze verkoopboeken in detail de transacties van Joods vastgoed bij. In hoofdstuk 3 wordt deze organisatie uitgebreider besproken. De registers bieden overzicht van de onteigende Joodse eigenaren, de oorlogskopers en de overige betrokken partijen. Enkele van de eerste *Verkaufsbücher* ontbreken echter. De beheerde woningen die niet verkocht werden zijn niet in dit archief terug te vinden, evenals de bedrijven die onder beheer werden geplaatst. Over de meeste Joodse eigendommen in Schiedam die alleen onder beheer zijn geplaatst is daarom nog weinig bekend. Als aanvullend onderzoek naar de geschiedenis van de panden zijn het kadaster en een aantal notariële aktes geraadpleegd. De kadastrale archieven bieden inzicht in de eigendomsgeschiedenis voor, tijdens en na de oorlog. Vaak bevatten kadastrale leggers gegevens over het beheer van de NGV en later zijn de nieuwe eigenaren geregistreerd. Meestal is ook het naoorlogs rechtsherstel hierin terug te vinden. Sommige “tussenkopers” zijn echter niet in het kadaster geregistreerd omdat woningen soms op dezelfde dag van de koop van de Duitse beheerders al van eigenaar wisselden. Voor een reconstructie van zulke verkoopconstructies zijn de notariële aktes een waardevolle bron omdat die vaak deze tussenverkoop vastlegden. Deze notariële aktes zijn echter op moment van onderzoek (2021) nog niet raadpleegbaar gebleken. Waarschijnlijk zullen deze aktes een vollediger beeld van de handel in onteigend Joods onroerend goed bieden.

2 Het bestuur van Schiedam tijdens de bezetting

2.1 Nederlandse gemeenteambtenaren tijdens de bezetting

Historicus Rob Bakker deelt het proces van de ontrecting van Joodse Nederlanders en de daaropvolgende deportaties ruwweg op in drie fasen. Nederlandse ambtenaren verleenden met name aan de eerste twee fasen actief medewerking. In eerste instantie dwongen de autoriteiten Joodse Nederlanders zich te registreren als Joods en hun bezittingen aan te melden. Daarop volgden steeds verdergaande maatregelen: ze mochten hun beroep niet meer uitoefenen en steeds minder deelnemen aan het openbare leven, en men mocht de woonplaats niet meer uit. Dit ging gepaard met de roof van hun bezittingen. Hierna vond de deportatie plaats van een groot deel van de Joodse inwoners van Nederland via doorgangskampen Westerbork of Vught naar concentratie- en vernietigingskampen, waar het overgrote deel van hen omkwam. Nederlandse (gemeente)ambtenaren waren met name betrokken bij de uitvoering van de registratie en isolatie van hun Joodse landgenoten, maar hoewel zij meestal ook op de hoogte zijn geweest van de deportaties, waren zij daar in mindere mate bij betrokken.

Nadat de Duitse leger troepen Nederland begin mei 1940 bliksemsnel hadden bezet, vluchtte de regering naar Londen, waar zij de rest van de oorlog in ballingschap bleef. Met de achtergebleven secretarissen-generaal, burgemeesters en lagere ambtenaren was nauwelijks contact mogelijk. Deze ambtsdragers en ambtenaren hadden als richtlijnen het landoorlogsreglement uit 1907 en de *Aanwijzingen in geval van een vijandelijke inval* uit 1937. Het landoorlogsreglement was een internationaal akkoord over oorlogsvoering met daarin afspraken over de eerbiediging van de bestaande wetten en regels van het bezette gebied. Het akkoord was door Duitsland ondertekend en Nazi-Duitsland heeft het reglement nooit officieel opgezegd, waardoor de bezetter dus gedurende de bezetting in principe het reglement onderschreef. De Nederlandse regering stelde in 1937 in verband met de groeiende geopolitieke dreigingen de aanwijzingen voor bestuurders en ambtenaren op, die instructies bevatten in geval van bezetting. Het meest besproken onderdeel is het eerste artikel, met daarin het advies aan te blijven bij bezetting in het belang van de Nederlandse bevolking. In het geval dat aanblijven te zeer in het belang van de vijand was en niet in dat van het volk, verviel dit advies. Tijdens de oorlog groeide in Nederland echter de kloof tussen het verzet en de grotendeels aangebleven ambtenarij. In reactie hierop schreven een aantal ontslagen ambtenaren in bezet Nederland in oktober 1943 het *Commentaar op de aanwijzingen*. Dit commentaar verduidelijkte aan welke bezettingsmaatregelen absoluut geen medewerking moest worden verleend, waaronder de Jodenvervolgning, dwangarbeid of meewerken aan het bouwen van verdedigingswerken. De regering in ballingschap onderschreef met twee radio-uitzendingen deze instructies. Ondanks deze verduidelijking gingen de deportaties van Joden in Nederland tot september 1944 door. Tussen de publicatie van het *Commentaar op de Aanwijzingen* en september 1944 zijn nog 16.000 mensen gedeporteerd met medewerking van de Nederlandse Spoorwegen.

De complexe positie waarin burgemeesters zich gedurende bezetting bevonden is door historici uitvoerig bestudeerd. Het werk van historicus Peter Romijn is het meest complete overzicht. Nog altijd beschrijft het gezegde 'burgemeester in oorlogstijd' een bestuurlijke positie waarin men moet kiezen tussen twee kwaden. Al in de eerste maanden van de bezetting nam een aantal burgemeesters

zelf ontslag of kreeg ontslag. Na de Februaristaking op 25 en 26 februari 1941 verhardde de verhoudingen tussen de Duitse bezetter en de Nederlandse maatschappij. Op initiatief van de Communistische Partij Nederland protesteerde men tijdens de staking tegen de eerste razzia's waarbij honderden Joodse mannen opgepakt werden, waarna de Duitse autoriteiten deze hard neersloegen. Vanaf 1941 nam de vervolging van Joodse Nederlanders toe, en bemoeide de Duitse bezetter zich in toenemende mate met het lokale Nederlandse bestuur.

Nederland kende bij het begin van de bezettingsperiode 1050 gemeenten met 950 burgemeesters, waarvan een aantal meerdere gemeenten bestuurde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben zo'n 1.500 mannen enige tijd als burgemeester gefunctioneerd. Dit aantal toont het verloop onder burgemeesters, mede vanwege de complexe vraagstukken waarmee zij te maken kregen. Veel burgemeesters van voor de oorlog vreesden bij aftreden te worden vervangen door een NSB-burgemeester of een anderszins Duitsgezinde burgemeester. In Schiedam was dit tot op zekere hoogte ook het geval.

2.2 Bestuur van Schiedam tijdens de bezetting

In mei 1940 was F.L.J. van Haaren al vijf jaar burgemeester van de stad. In de zomer van 1941 ontving hij wegens zijn anti-Duitse houding geen tweede ambtstermijn. Zijn opvolger, D.G. Draaijer kan op basis van de feiten in zijn tribunaal- en zuiveringsdossier in het Nationaal Archief, en in historische studies, als Duitsgezind worden omschreven.

In de jaren 1930 was Draaijer werkzaam als directeur Werkverschaffing bij het ministerie van Sociale Zaken. In die hoedanigheid ontving hij in augustus 1938 Kruis van Verdienste 1ste klasse der Orde van de Duitse Adelaar, evenals zijn collega R.A. Verwey als directeur Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling. Draaijer had dus waarschijnlijk voor de oorlog al een positieve verstandhouding met de Duitse nationaalsocialistische machthebbers. Van Draaijers collega Verwey is bekend dat hij grote bewondering had voor de manier waarop Nazi-Duitsland in de jaren 1930 de werkloosheid bestreed, een sentiment dat meer ambtenaren deelden. Na het begin van de bezetting was D.G. Draaijer werkzaam bij de Nederlandsche Opbouwdienst, die was belast met de demobilisatie van Nederlandse militairen. De Opbouwdienst was een voorloper van de latere Arbeidsdienst, die eerst vrijwillig en later gedwongen arbeidsverschaffing organiseerde. Aan het begin van de oorlog solliciteerde hij naar de burgemeesterspost Gouda, waar burgemeester James in juni 1940 was gearresteerd en ontslagen. Draaijer overlegde hierover met de Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, jonkheer Van Karnebeek.

In de zomer van 1941 ontving Draaijer het aanbod burgemeester te worden in Schiedam, een aanbod dat hij naar eigen zeggen aannam op aandringen van Commissaris van de Koningin Van Karnebeek. Tijdens de raadsvergadering op 28 augustus 1941 vond Dirk Gerrit Draaijers installatie als burgemeester plaats. Hij zou aan blijven tot de bevrijding in mei 1945. Veel raadsleden bleven afwezig tijdens deze vergadering, temeer omdat per 1 september verordening 152/1941 kracht van werking kreeg, met als gevolg dat de burgemeester de stad praktisch alleen bestuurde, wethouders hadden alleen nog een adviserende rol, en de gemeenteraad verdween. Vanwege deze bestuursvorm, bekend als het *Führer-prinzip*, of het leidersprincipe. ligt in dit onderzoek de nadruk op de rol van burgemeester Draaijer.

2.3 Eerste stappen tot registratie en isolatie van Joodse Schiedammers

Reeds in oktober 1940 werd het voor ambtenaren verplicht een verklaring in te vullen geen Joodse ouders, grootouders of echtgenoten te hebben, in de wandeling de 'Ariërverklaring' genoemd. Hadden zij wel Joodse familieleden, dan moesten zij op een apart formulier verdere gegevens invullen. Bijna iedere ambtenaar in Nederland, van hoog bestuurlijk niveau tot het openbaar onderwijs gaf gehoor aan deze eis. Voor zover bekend waren er in heel Nederland minder dan tien weigeraars bij het invullen van de Ariërverklaringen. Het ontslag van Joodse ambtenaren vond plaats onder relatief weinig openbaar protest, het onderwijs is daarop echter een uitzondering. Ook in de archieven van het gemeentebestuur van Schiedam uit de oorlog zijn zulke verklaringen terug te vinden. Met het invullen van een Ariërverklaring zetten overheidsfunctionarissen een stap in het proces van uitsluiting van hun Joodse collega's. Bij de gemeente Schiedam waren er vijf ambtenaren die verklaarden Joods te zijn of een Joodse echtgenoot te hebben. Zij waren:

- E. van Gelderen, hulpkeurmeester bij de Keuringsdienst van vee en vlees,
- M.M. van Praag, directeur van de Gemeentelijke Woningdienst,
- E. van Witsen, werkzaam bij de plantsoendienst,
- S. Anholt, docent op het stedelijk gymnasium,
- J. Meervoort, stratenmaker, gehuwd met een Joodse vrouw,

In november 1941 kregen alle Joodse en met Joden gehuwde ambtenaren op grond van verordening 137/1940 ontslag met gedeeltelijke doorbetaling van salaris. Ook in Schiedam zijn de ambtenaren in diezelfde maand door burgemeester Van Haaren ontslagen. De heer Van Witsen zou vanaf dat moment echter geen salaris meer ontvangen, omdat hij via de werkverschaffing in dienst bij de gemeente was geweest. De gemeente Kethel en Spaland, op dat moment nog een zelfstandige gemeente, ontsloeg de Joodse ambtenaar bij de burgerlijke stand G. Meijers.

In januari 1941 brachten de Duitsers verordening 6/1941 uit, welke de Joodse bevolking verplichtte zich als zodanig aan te melden bij de gemeentelijke instanties. Onder burgemeester Van Haaren kwam in die maand bij de gemeente de opdracht binnen om voor eind februari een lijst met Joodse ingezetenen naar de *Sicherheitspolizei* te sturen. In februari kon men in de stad aanplakbiljetten vinden met de aankondiging van de aanmeldingsplicht voor Joden bij het Bureau Bevolking tegen betaling van één gulden. Toch heerste bij het gemeentebestuur enige twijfel over het verzoek de informatie aan de *Sicherheitspolizei* te sturen. Na overleg met de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters, legde burgemeester Van Haaren de vraag in maart neer bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, waarbij hij schreef: 'In andere gevallen zou ik niet bereid zijn daaromtrent aan derden gegevens te verstrekken, doch nu het verzoek v. D. zijde komt, meen ik zonder meer de aanvraag niet te kunnen weigeren.' Na een periode van onduidelijkheid in de correspondentie met de betrokken instanties, droeg op 1 mei de genoemde rijksinspectie de gemeente op de formulieren aan het bevolkingsregister te zenden – hetgeen de volgende dag geschiedde. Daarmee was de gemeente Schiedam in vergelijking met andere gemeentes met Joodse inwoners redelijk laat, 76% van de Nederlandse gemeentes had voor 24 maart 1941 al opgave gedaan. Een maand later liet burgemeester Van Haaren een ambtenaar de aanmeldingen van Joodse ingezetenen in persoon aan de *Sicherheitspolizei* in Rotterdam bezorgen.

2.4 Ontslag Van Haaren en bestuur door D.G. Draaijer

In de zomer van 1941 liep de ambtstermijn van burgemeester Van Haaren af en weigerde de bezetter hem wegens zijn politieke overtuigingen een tweede termijn. In 1942 was hij een aantal maanden als gijzelaar gevangen in het kamp St. Michelsgestel. Op 13 april 1945 overleed hij op 59-jarige leeftijd in Schiedam. Het einde van de oorlog maakte hij niet meer mee. Bij het ontslag van een burgemeester gold voor de autoriteiten niet alleen of de zittende persoon slecht bij het Duits bestuur lag, maar ook of er een geschikte vervanger beschikbaar was. Als opvolger van F.L.J. van Haaren wees de bezettende macht Dirk Gerrit Draaijer aan.

Het burgemeesterschap en de voornoemde pro-Duitse houding van Draaijer roepen vragen op over de houding van de gemeente Schiedam tijdens zijn ambtstermijn. Na de oorlog waren het bestuur en de gedragingen van burgemeester Draaijer onderwerp van veel discussie. Direct na de bevrijding in mei 1945 zetten de Binnenlandse Strijdkrachten hem enige tijd vast en trad hij af als burgemeester. Hoewel hij zelf in mei 1945 bij Koningin Wilhelmina eervol ontslag verzocht, verleende zij hem later, na uitgebreid onderzoek, oneervol ontslag. Een tribunaal veroordeelde Draaijer tot 10 jaar ontzetting uit het kiesrecht. Toch meenden veel inwoners van Schiedam dat ze relatief veel geluk hadden gehad met Draaijer als burgemeester tijdens de oorlog. Opvallend is dan ook dat hij ondanks deze naoorlogse zuiverings- en strafmaatregelen tot zijn dood in Schiedam is blijven wonen en een gewaardeerd lid van de lokale gemeenschap lijkt te zijn gebleven. In totaal verloren in Nederland 509 burgemeesters in het kader van de zuiveringen hun baan, waarvan 435 op basis van ontrouw. Een deel van de Schiedamse politie deed mee met de arrestaties en transporten van hun Joodse stadsgenoten. Na de oorlog is een aantal Schiedamse politiemedewerkers gezuiverd en de politietop vervangen om het vertrouwen in het korps te herstellen.

Draaijers pro-Duitse houding, zijn kortstondig SS-lidmaatschap en zijn vergaande medewerking aan het opbouwen van verdedigingswerken waren de belangrijkste punten van kritiek op zijn handelen. Ook rekende het tribunaal hem zwaar aan dat hij de burgerbevolking, waaronder docenten, had gedwongen tot medewerking aan de bouw van de verdedigingswerken. Sommige ambtenaren die tijdens zijn tribunaal getuigden, oordeelden dat de burgemeester zich als een ‘ouderwetse burgervader’ had opgesteld. Hijzelf meende ook vooral in het belang van de Schiedamse burgerij te hebben gehandeld. Draaijer zette zich zeer actief in voor de belangen van de gegijzelde leden van de Schiedamse bevolking, waaronder burgemeester Van Haaren. Tijdens zijn verhoren zei hij ter verdediging: ‘Ook overigens heb ik in mijn werkzaamheden als burgemeester al het mogelijke gedaan om wraakmaatregelen door de bezetters te voorkomen en de burgerij zoomin mogelijk lasten op te leggen.’ Wie bij die burgerij hoorde – en wie daar in de ogen van Draaijer niet (meer) bij hoorden – kwam tijdens zijn tribunaal niet ter sprake.

Na de oorlog maakten de uitvoering van anti-Joodse maatregelen en de houding van burgemeester Draaijer tegenover de (vervolging van) Joodse inwoners van Schiedam nauwelijks deel uit van zijn berechting voor het tribunaal. Dit was gangbaar in de afwegingen die werden gemaakt bij de naoorlogse zuiveringen van ambtenaren. Met name medewerking aan de opbouw van Duitse verdedigingswerken of een te vriendelijke of collaborerende houding richting de Duitse bezetter waren handelingen die zwaar wogen in de beoordeling van burgemeesters, zo blijkt uit onderzoek van historicus Peter Romijn. Het initiatief en de coördinatie van de Jodenvervolging lag grotendeels bij de Duitse autoriteiten, afzonderlijke Duitse organisaties voerden veelal de ontrecting, roof, uitsluiting, deportatie en vernietiging van Joodse bevolking uit. Nederlandse ambtenaren werkten hier in verschillende mate aan mee. Als we burgemeesters beoordelen in hoeverre zij medewerking verleenden aan de Duitse bezetter, kunnen we vaststellen dat Draaijer ruimschoots meewerkte aan de

Afbeelding 2.1 - Burgemeester Van Haaren en Commissaris van de Koningin Van Karnebeek

Burgemeester F.L.J. van Haaren (rechts) in gesprek met Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland jonkheer Van Karnebeek (links). De gelegenheid is de opening van de nieuwe Oranjebrug in maart 1939. Later zou Van Karnebeek bemiddelen bij de sollicitatie van D.G. Draaijer voor een burgemeesterspost. Maker M. Hijmans. Bron: Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nr.07432.

Afbeelding 2.3 - Portret Burgemeester Draaijer

Burgemeester D.G. Draaijer in zijn werkkamer in 1941. Maker: E.A. Hof voor Polygoon. Bron: NIOD Beeldbank WO2, nr.80932.

Duitse orders, ook die van Joodse uitsluiting, ontrecting en deportatie. Tijdens zijn tribunaal getuigde een oud-verzetslid dat orders van de Duitse *Wehrmacht* vanuit het stadhuis meteen bij de gemeentepolitie terecht kwamen. Desondanks konden enkele ondergeschikte ambtenaren af en toe brieven achterhouden. Tegelijkertijd getuigde een ambtenaar van de Dienst Maatschappelijk Hulpbetoon dat Draaijer akkoord ging met de voortzetting van steun aan Joodse inwoners. Voor de eerder genoemde ontslagen directeur van de Gemeentelijke Woningdienst, M.M. van Praag, heeft de burgemeester een tamelijk late poging gedaan om diens inboedel terug te halen bij de Duitse dienst belast met de roof van Joodse cultuurgoederen, de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*. Deze poging bleef zonder resultaat. Ook verder is er uit het handelen van burgemeester Draaijer niets gebleken van pogingen anti-Joodse maatregelen te hinderen of tegen te werken.

2.5 Joodse huurders in Schiedam

Een van de aanklachten in de rechtszaak tegen D.G. Draaijer was dat hij twee gevorderde woningen aan NSB-leden had toegewezen. Tijdens het tribunaal speelde het nauwelijks een rol dat het hierbij ging om woningen waar de Joodse huurders waren uitgezet. Gezien het onderwerp van dit onderzoek, gaat deze paragraaf in op de houding van de gemeente tegenover Joodse huurders in Schiedam tijdens de oorlog.

Twee mappen uit het archief van het Kabinet van de Burgemeester geven meer duidelijkheid over Draaijers houding tegenover, en kennis van de ontrecting en deportatie van Joodse inwoners in Schiedam. In deze dossiers zijn de stukken over het huisvestingsbeleid van de gemeente Schiedam tijdens de Tweede Wereldoorlog opgenomen. In Zuid-Holland, Noord-Holland, Zeeland en delen van Brabant en Utrecht gold vanaf de herfst 1942 een vestigings- en verhuisverbod. Dit betekende dat iedereen die zich in Schiedam wilde vestigen daarvoor toestemming (in de vorm van een vergunning) bij de gemeente moest aanvragen. Bovendien heerste er grote woningnood in Schiedam. Correspondentie over deze vergunningen en verzoeken om hulp bij huisvesting zijn in het archief van het Kabinet van de Burgemeester onder inventarisnummer 107 en 108 terug te vinden. Hoewel zij zelf niet aan het woord komen, is er in de documentatie veel terug te vinden over de Joodse inwoners en hun lot. Veel mensen informeren namelijk concreet naar de leegstaande woningen, waaruit Joodse inwoners gedeporteerd waren. De burgemeester stelde zich bij deze deportaties vooral dienstbaar op tegenover de Duitse autoriteiten. In de stukken is geen bewijs te vinden van enige poging tot tegenwerking, zoals de bezetter niet of met grote vertraging informatie te verschaffen of anderszins medewerking te weigeren.

Vanaf begin 1943 kwamen bij de burgemeester veel verzoeken binnen om een woning toegewezen te krijgen. In het najaar van 1942 waren grote aantallen Joodse inwoners in Schiedam gearresteerd en gedeporteerd, met een piek in november 1942. De kosten van deportatie en van de ontruiming van Joodse woningen hield burgemeester Draaijer nauwkeurig bij als 'onkosten van gemeenten terzake van op transport stellen van Joden'. Soms refereren huiszoekers in hun correspondentie naar concrete leegstaande adressen, maar vaker vragen zij direct of er geen 'jodenwoningen' beschikbaar zijn. Zo vraagt een vrouw om de 'woning waar die joden gewoond hebben' op een bepaald adres en vraagt een man of hij voor een woning in aanmerking kan komen, 'hetzij 'n Joodsche of 'n gewoone.' Uit deze brieven blijken mensen veelal op de hoogte te zijn geweest van de deportaties van hun Joodse stadsgenoten.

Op 27 januari 1943 schreef burgemeester Draaijer de leider van de Schiedamse afdeling van de Duitse nazipartij (Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij of NSDAP), de *Ortsgruppenleiter*, Franz Schneider naar aanleiding van de verschillende verzoeken om ontruimde woningen te

betrekken. Hij vroeg Schneider om een regeling voor de verhuur van woningen die 'door Joodsche ingezetenen moesten worden verlaten' en nu weer beschikbaar waren voor verhuur. Op 10 mei voegde een ambtenaar op de kopie van de brief de aantekening toe dat hierop nooit antwoord was ontvangen. Toch is op basis van de documenten een reconstructie mogelijk van het beleid van toewijzing van huurwoningen van uitgezette Joodse inwoners.

De gemeente Schiedam had gedurende de bezetting een wat dubbelzinnige houding tegenover de ontruimde Joodse huurwoningen. Enerzijds was zij soms afwachtend en liet zij veel van de uitvoering van de ontruiming geheel aan de Duitse autoriteiten over. Zo scheef op 11 februari 1943 de firma VONALMA de burgemeester met het verzoek de woning op Broersveld 125, gehuurd door de heer D. Dasberg leeg te ruimen, want 'deze persoon was van Joodsche oorsprong en is daar niet meer aanwezig.' Burgemeester Draaijer antwoordde op 13 februari dat de gemeente geen bemoeienis had met woningen waar Joodse inwoners hadden gewoond. Hij adviseerde de firma zich te melden bij *Einstzstab Reichsleiter Rosenberg*, verantwoordelijk voor de roof van Joodse goederen, of de NSDAP in Rotterdam. Anderzijds bemoeiden de burgemeester en de chef afdeling Bevolking Nipius zich wel degelijk actief met de ontruiming en toewijzing van de panden, iets dat enkel door de gemeente gebeurde bij de ontruimde woningen van Joodse Schiedammers.

Na ontruiming verzegelden de Duitse autoriteiten de woningen en volgde vordering van de inboedels. Nadat de woningen en sleutels waren vrijgegeven, kregen nieuwe inwoners de meeste woningen vanuit het gemeentehuis beschikbaar gesteld. Deze inwoners moesten bij het betrekken van de woning een verklaring invullen dat er geen goederen van waarde van de vorige Joodse bewoners meer aanwezig waren. Die waren meestal door het *Einstzstab Reichsleiter Rosenberg* naar Duitsland verscheept. De gemeente had normaal gesproken geen bemoeienis met de verhuur van woningen in particulier bezit, maar dit gold tijdens de bezetting niet voor woningen waar voorheen Joodse huurders hadden gewoond. Op een verzoek om toestemming voor de verhuur van een woning, liet de burgemeester bijvoorbeeld weten '[er] bestaat bij mij geen bezwaar, mits dit huis laatstelijk niet is bewoond geweest door een joodsch gezin.' Was dit wel het geval geweest, dan had de burgemeester het recht gehad een nieuwe huurder aan te wijzen. De huiseigenaren van de woningen van Joodse huurders waren soms ook niet op de hoogte van de uitzondering die gold voor deze woningen. In februari 1943 maande de chef Bevolking Nipius de eigenaar van het pand Singel 206 geen potentiële huurders meer na diens toestemming naar de gemeente te sturen. Wanneer Duitse autoriteiten de woning vrijgaven, zou burgemeester Draaijer zelf bepalen aan wie de woning ter verhuur kreeg aangeboden.

Schiedams politiepersoneel kreeg voorrang bij de verhuur van de woningen die voorheen door Joodse mensen waren bewoond. Zo schreef adjunct-inspecteur van de politie H. Willems van Beveren op 26 januari 1943 de burgemeester met de vraag of hij zich bij de *Ortsgruppenleiter* Schneider ervoor kon inzetten dat hij een woning kreeg toebedeeld. Hij verzocht daarbij om het pand Rotterdamsedijk 266c II, 'indertijd bewoond door de familie Groen, welke familie werd gearresteerd als zijnde Israëliet', toegewezen te krijgen in verband met zijn aanstaande huwelijk. Ook inwoners van wie de woning door de Duitse *Wehrmacht* was gevorderd, kregen regelmatig ontruimde Joodse panden toebedeeld. Op 1 februari 1943 verzocht de burgemeester de directeur van de Gemeentelijke Woningdienst om een huis te vinden voor het gezin Duivendak, van wie de woning was gevorderd. Voor deze vorderingen ontvingen de niet-Joodse inwoners een financiële vergoeding. De familie Duivendak vond onderdak op de Burgemeester Knappertlaan 253 waar eerder Anna en Joseph Hartog hadden gewoond. Zowel de familie Hartog als de familie Groen kwamen om tijdens de oorlog. De nieuwe bewoners van hun voormalige woningen haalden de sleutel van de hun toegewezen woningen zelf bij de *Ortsgruppe* op. Diezelfde maand kregen ook politieagent Vermaas en assistent-

accountant Adriaansen, werkzaam in Schiedam, een woning toegewezen, respectievelijk aan de Boerhaavelaan 54 II en de Rembrandtlaan 78b. Beiden hadden specifiek geïnformeerd naar de ontruimde woningen. De assistent-accountant schreef daarover: 'Mij werd medegedeeld dat verschillende woningen beschikbaar zouden komen, die door joden ontruimd werden, doch dat die woningen nog niet door de bezettingsautoriteiten werden vrijgegeven.' Na de succesvolle toewijzing dankte hij de heren Nipius en Draaijer hartelijk voor hun hulp. Burgemeester Draaijer schreef zelf de niet-Joodse eigenaar van het pand aan de Rembrandtlaan om hem over de toewijzing te informeren.

De meeste woningzoekenden vingen echter bot. Een stel met trouwplannen dat had geïnformeerd naar twee ontruimde woningen, wees burgemeester Draaijer af omdat de woningen 'uitsluitend kunnen worden uitgegeven voor de dringende gevallen, waarin hulp absoluut noodzakelijk is.' Verzoeken om toestemming tot het verhuren van leegstaande woningen waar geen Joodse inwoners uit waren gedeporteerd, beantwoordde de gemeente dan ook met de toelichting dat zij enkel over het toewijzen van voormalig Joodse huizen ging. Deze taak vatte de gemeente serieus op. Een huurder ontving opdracht om zijn zojuist gehuurde pand op Rotterdamsedijk 208a te ontruimen. De gemeente lichtte toe 'ingevolge voorschrift van de bezettende macht moeten alle woningen, waarin joodsche gezinnen hebben gewoond, door den burgemeester aan nieuwe huurders worden toegewezen, zoodat de eigenaar in dit geval daartoe niet bevoegd was.'

De ontruimde huizen van Joodse inwoners lijken voor de gemeente een belangrijke voorraad van woningen te zijn geweest. Burgemeester Draaijer verzocht in februari 1943 de Schiedamse politie om een lijst van alle panden waar Joodse personen woonden of hadden gewoond. Deze lijst stuurde de politie ook aan de chef Bevolking Nipius. In april 1943 schreef burgemeester Draaijer een aantal indieners van een verzoek om een huurwoning dat er geen woningen van Joodse gezinnen meer beschikbaar waren. In mei schreef hij een werknemer van Wilton-Fijenoord dat zijn brief uit februari met een verzoek om een woning apart was gehouden in verband met de vrijgekomen Joodse woningen, maar dat deze inmiddels allemaal door de Duitse autoriteiten waren toegewezen aan anderen.

Ondanks de aanklacht tegen Draaijer over de vordering van twee woningen ten behoeve van leden van de NSB, lijken NSB'ers over het algemeen geen bijzondere behandeling van de gemeente te hebben ontvangen. Een NSB-lid meende met voorrang aanspraak te kunnen maken op een leegstaande woning maar kreeg van de burgemeester te horen: 'van een verhuren van dit pand of van andere panden, uitsluitend aan leden der N.S.B. beweging, weet ik evenmin iets.' Wel kreeg een bekende van de hoofdcommandant Herzog direct voorrang nadat diens woning in Zeist was gevorderd. Tijdens het naoorlogs proces verdedigde Draaijer zich tegen de aanklacht van de toebedeling van woningen aan de NSB-leden Nolet en Lukkassen, chef van de politieke politie, door te stellen dat deze beslissing aan de NSDAP was toe te schrijven. Toch blijkt uit de beschikbare documenten dat de burgemeester en de chef Bevolking zich actief interesseerden voor de beschikbare woningen van Joodse inwoners en dat zij zich bemoeiden met het toewijzingsbeleid van deze woningen. Daarbij verleenden zij in samenwerking met de NSDAP bepaalde personen voorrang. Dat gold met name voor medewerkers van de politie en bewoners van door de *Wehrmacht* gevorderde woningen, wier belangen zij behartigden tegenover de *Ortsgruppe* in Schiedam. Hiermee werkten zij direct en indirect mee aan de ontrecting en beroving van de Joodse huurders in Schiedam.

3 De ontrecting van Joodse Nederlanders en de roof van hun bezit

3.1 Tijdlijn

De Duitse bezetter ontnam tijdens de Tweede Wereldoorlog grondig en systematisch de rechten en de bezittingen van de Joodse bevolking in Nederland, met medewerking van delen van de Nederlandse bevolking. Juridisch werden deze stappen in de vorm van verordeningen vastgelegd, die de kracht van wet hadden. Belangrijk is daarbij te vermelden dat deze verordeningen geheel tegen de Nederlandse grondwet en het eerder besproken Landoorlogsreglement uit 1917 ingingen. Hieronder volgt een tijdlijn van de economische ontrecting van Joodse Nederlanders.

Mei 1940: De Duitse bezetting van Nederland. Vanaf 18 mei 1940 berustte het hoogste bestuurlijk gezag in Nederland bij de Reichskommissar Arthur Seyss-Inquart, die verordeningen kon uitvaardigen.

Oktober 1940: Per verordening VO 189/1940 moesten Joodse ondernemingen zich registreren. Zo'n 22.000 ondernemingen deden dat. Vanaf maart 1941 vielen die onder beheer van de Duitse autoriteiten, waarna liquidatie volgde via een tweede, latere verordening (VO 48/1941).

November 1940: Joodse ambtenaren kregen ontslagen bij verordening (VO 137/1940).

Januari 1941: Ieder persoon met minstens één Joodse grootouder moest zich als Jood registreren bij de bevolkingsadministratie. Historicus Lou de Jong noemde deze verordening van 10 januari (VO 6/1941) 'een van de noodlottigste verordeningen uit de bezettingsjaren'.

Augustus 1941: De eerste 'Liro-verordening' (VO 148/1941) verplichtte Joden om hun bankrekeningen naar Lippmann, Rosenthal & Co. over te brengen. In dezelfde maand moesten zij hun onroerend goed en inkomsten hieruit registreren (VO 154/1941). Als gevolg hiervan vond de registratie van tussen de 20.000 en 25.000 eigendommen en zo'n 5.600 hypotheekplaatsen plaats. Deze vielen daarna onder het beheer van de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV), oftewel Nederlandse administratie van onroerend goed.

Juli 1942: Het transport van Joden in Nederland naar vernietigingskampen begon op grote schaal. Al hun rechten waren hun op dat moment ontnomen. Vanaf dit moment vond de roof en verkoop van Joodse bezittingen in groten getale plaats. Voor de verkoop van geroofde Joodse panden richtte de Haagse makelaar en NSB-lid Dirk Hidde de Vries het Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen (ANBO) op.

3.2 Roof en verkoop van Joods bezit

Het verlies van hun vermogensrechten betekende een gehele uitsluiting van Joden uit het economische en juridische leven in Nederland. Dit proces ging stapsgewijs via veel verschillende, ook Nederlandse, organisaties, maar kan worden samengevat in drie fases: aanmelding, beheer en verkoop. Beheer betekende in dit geval dat de voormalige eigenaren geen enkele zeggenschap meer hadden over hun onroerend goed of bedrijven, en er ook geen inkomsten meer uit ontvingen. De aangestelde beheerders hoefden enkel opdrachten van de bezetter op te volgen. De opbrengsten van de verkoop van het geroofd Joodse bezit gingen naar de Duitse beheerdersinstantie *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA), in plaats van naar de rechthebbenden. Met deze inkomsten betaalde de bezettende macht onder andere de opbouw van de concentratie- en transportkampen in Nederland. De beheerders en 'oorlogskopers' waren niet alleen Duitsers of leden van de N.S.B., ook Nederlanders zonder nationaalsocialistische overtuiging namen hieraan deel.

Verschillende organisaties voerden de roof van Joodse eigendommen uit, waarbij de verkoop daarvan het sluitstuk was van de juridisch-economische ontrechting van Joden. Zoals hierboven in de tijdlijn vermeld, werd het Joods grondeigendom door de *Niederländische Grundstückverwaltung* (hierna NGV genoemd) en diens particuliere onderaannemers beheerd. Dit beheer omvatte alle rechtshandelingen 'welke een behoorlijk beheer van joodsch grondbezit met zich meebrengt' en had tot doel de panden te verkopen aan 'Arische' Nederlanders. Door de Nederlandse bevolking deel te laten nemen aan de roof van Joodse bezittingen, kon de Duitse bezettingsmacht het nationaalsocialistisch gedachtegoed verspreiden. Ook kreeg een deel van de Nederlandse bevolking er op deze manier belang bij om te voorkomen dat de vooroorlogse situatie zou worden hersteld. Voor de uitvoering van deze werkzaamheden stelde de NGV zogeheten *Verwalter* (particuliere beheerders) aan. In Schiedam, en onder andere ook Rotterdam en Den Haag, werden deze handelingen uitgevoerd door het Algemeen Nederlands Beheer Onroerende Goederen. Deze organisatie werd in 1941 speciaal opgericht voor het beheer van onteigende Joodse huizen door de Haagse makelaar Dirk Hidde de Vries, die de macht van substitutie had voor de NGV. Na de onteigening van Joodse huizen lieten de beheerders zich als zodanig registreren in het kadaster. Huiseigenaren die hun woningen zelf bewoonden, moesten de beheerders vervolgens huur gaan betalen om in hun eigen huis te blijven wonen. Als het pand verkocht werd door de beheerder, moesten de Joodse voormalige eigenaren hun woning verlaten en waren zij plotseling dakloos. Wanneer Joodse eigenaren werden gedeporteerd naar vernietigingskampen werd hun inboedel geïnventariseerd door de *Hausraterfassungstelle*, waarna de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* inboedels vaak naar Duitsland vervoerde ter vervanging van gebombardeerde inboedels.

De NGV registreerde de transacties van de onteigende Joodse bezittingen in de *Verkaufsbücher*, die ruim 7000 transacties vermelden. De organisatie en haar beheerders lijken een wisselend succes te hebben gehad met de verkoop van Joodse huizen. Historici verschillen van mening over hoe gretig de onteigende panden aftrek vonden bij de Nederlandse bevolking. Over het algemeen stagneerde deze huizenverkoop na de Duitse nederlaag bij Stalingrad in februari 1943. Robin te Slaa stelt vast dat in Den Haag woningen met weinig succes zijn verkocht, terwijl Hinke Piersma en Jeroen Kemperman constateren dat in Amsterdam een levendige handel rondom de panden bestond. Sommige Nederlandse gemeentes, zoals Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, hebben ook zelf onteigend Joods vastgoed aangeschaft. Uit de beschikbare bronnen blijkt niet dat het gemeentebestuur in Schiedam geroofd Joods onroerend goed tijdens de bezetting heeft aangeschaft.¹

¹ Daarbij zijn geraadpleegd: Digitale database Verkaufsbücher, het Kadasterarchief, het archief van het Kabinet van de Burgemeester en de dossiers van de bekende onteigende Joodse huiseigenaren bij het Nederlands Beheersinstituut.

3.3 Onteigeningen in Schiedam

In juni 1942 informeerde de plaatselijke leider van de *Wehrmacht*, *Ortskommandant* Herzog, bij burgemeester Draaijer naar een lijst van huizen in Schiedam die Joden in hun bezit hadden en waarin zij zelf woonachtig waren. Burgemeester Draaijer antwoordde dat er naar zijn mening binnen de gemeente een zeer gering aantal Joden in hun eigen huis woonden. Draaijer was slechts het geval van mevrouw Hijman bekend, die vanwege haar hoge leeftijd toestemming had een niet-Joodse hulp in dienst te hebben. De briefwisseling geeft de indruk dat de gemeente Schiedam slechts in geringe mate op de hoogte was van het onroerend goed in Joods bezit in de stad, want de weduwe Wilhelmina Frederika Hijman-Stibbe was niet de enige Joodse Schiedammer die in haar eigen huis woonde. De Duitse instanties hadden echter al sinds eind 1941 een overzicht van alle Joodse bedrijven en al het onroerend goed, als gevolg van de bovengenoemde aanmeldingsplicht per verordening. Op 1 september 1942 kreeg burgemeester Draaijer duidelijkheid over waarom de *Ortskommandant* Herzog interesse had in de 'Judenhäuser'. Die dag meldde hij de burgemeester het herenhuis van mevrouw Hijman dringend nodig te hebben voor militaire doeleinden. Het gemeentebestuur kreeg de opdracht zo snel mogelijk een passend onderkomen voor haar te vinden. Een huisbezoek waarbij de *Wehrmacht* aanwees welk deel van de huisraad voor vordering moest achterblijven zou zo snel mogelijk plaatsvinden. Slechts vier dagen later schreef burgemeester Draaijer de weduwe Hijman, per adres Henri Sanders op Broersvest 2, de mededeling: 'Hierbij heb ik de eer u te bevestigen, dat Uw woning aan de Tuinlaan no. 108 op last van de Duitse Wehrmacht op 3 September 1942 moest worden ontruimd (...)' Zij heeft haar eigen huis dus binnen drie dagen nadat de *Ortskommandant* de vordering bij de gemeente meldde, moeten verlaten. Later deelde de burgemeester haar nog mee dat de kosten voor de verhuizing en opslag van meubilair niet voor rekening van de *Wehrmacht* konden komen, waarna hij adviseerde contact op te nemen met de Liro bank. Van september 1942 tot de bevrijding in mei 1945 was op de Tuinlaan 108 het plaatselijk hoofdkwartier van de Duitse *Wehrmacht*, de *Ortskommandatur*, gevestigd.

Afbeelding 3.1 - Het postkantoor in de jaren 1930 aan de Tuinlaan, met rechts het pand Tuinlaan 108, waar het echtpaar Hijman-Stibbe woonde.

In de

Tweede Wereldoorlog vorderde de *Wehrmacht* het pand Tuinlaan 108 om als *Ortskommandatur* te gebruiken. De weduwe Hijman-Stibbe moest daardoor binnen enkele dagen haar huis verlaten. Maker: Sparo. Auteursrechten niet bekend. Bron: Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nr. 33618.

Afbeelding 3.2 - Duitse officieren poseren op de hoek van Broersvest en de Hoogstraat voor een bord met Duitstalige wegwijzers met onder andere 'Ortskommandatur'

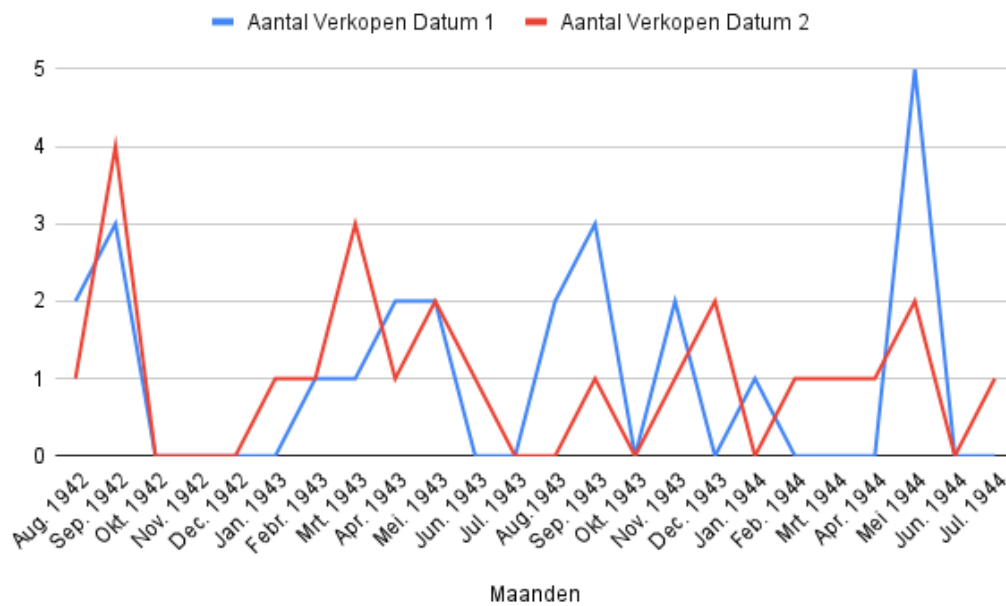

Circa 1942. Maker en auteursrechten onbekend. Bron: Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nr. 41253

Door de inbeslagneming van het pand door de *Wehrmacht* is de Tuinlaan 108 niet opgenomen in de *Verkaufsbücher*. Omdat dit register alleen het geroofde Joodse onroerend bevat dat verkocht is tijdens de bezetting, en geen verdere registraties van onroerend goed in Schiedam in bezit van Joodse personen of onder beheer van de NGV of het ANBO gevonden zijn, is het alleen mogelijk geweest om de geschiedenis van de verkochte Joodse percelen indirect te reconstrueren. In totaal verkochten de beheerdersorganisaties in Schiedam tijdens de bezetting 25 keer geroofde onroerende goederen van Joodse eigenaren, waarbij naar schatting 73 percelen van eigenaar wisselden. Daarbij is de totale hoeveelheid panden moeilijk precies in te schatten omdat er onder andere een geheel fabriekscomplex is verkocht. De panden waren eigendom van 16 verschillende rechtmatige eigenaren, van wie een aantal deze panden in gedeeld bezit hadden. Zes eigenaren waren tijdens de bezetting in Schiedam woonachtig. Op basis van Schiedamse archieven en kadastragegevens is één eigenaar gevonden van wie geen enkel beheerd pand is verkocht en die dus niet in de *Verkaufsbücher* is te vinden. Dat betreft het eigendom van Saartje van der Veen, de panden Lekstraat 45 en 47. Van alle panden in Schiedam die tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de Duitsers in beheer zijn gebleven en dus niet zijn verkocht, zijn slechts enkele in de archieven teruggevonden. In totaal zijn er 15 huisnummers bekend die in beheer van het ANBO zijn gebleven tijdens de bezetting, deze zijn in het overzicht van bijlage A opgenomen. Uit het beheer van deze panden kwamen bijvoorbeeld huurinkomsten voort. Het is dus niet bekend welk percentage van de onteigende Joodse onroerende goederen verkocht zijn. Hieronder volgen de geschiedenissen van een aantal geroofde en verkochte onroerende goederen in Schiedam om de verschillende situaties te analyseren waarin de Joodse huiseigenaren van hun onroerende goederen binnen de gemeente zijn beroofd, hun eigendommen verkocht en door de oorlogskopers verhandeld. Een overzicht met informatie over alle onroerende goederen is achterin als bijlage A opgenomen.

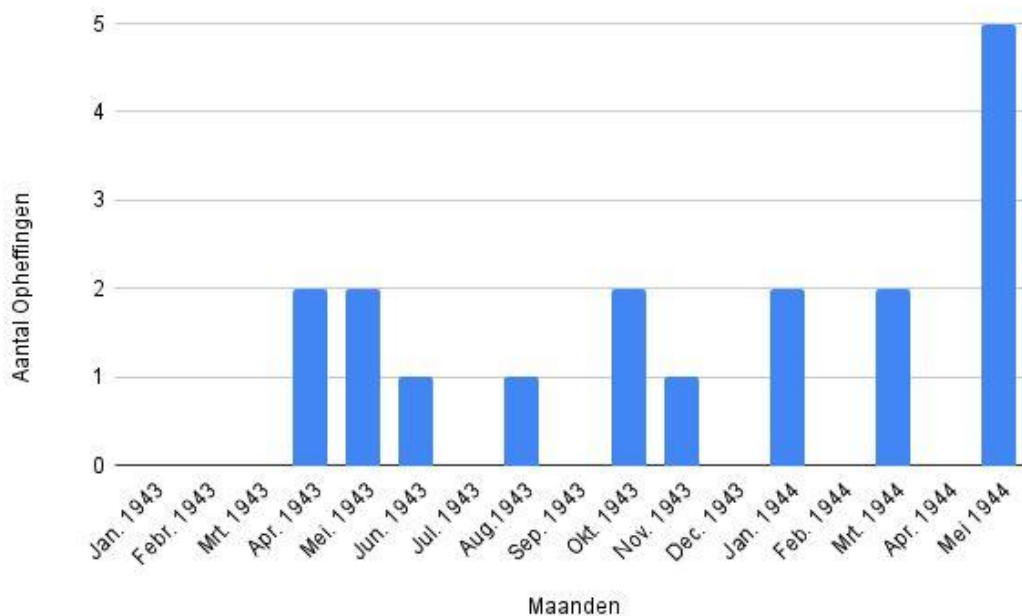
Volgens de *Verkaufsbücher* vond de eerste voorlopige verkoop van onteigend Joods onroerend goed in Schiedam plaats op 6 juni 1942. Dit betrof vier huizen met erf en garage aan de Den Bommelsestraat 1 en 3 en Oude Kerkhof 10¹³ en 10¹⁵ in het bezit van David Cohen. Hij woonde naast zijn broer Benjamin en zus Grietje in Rotterdam-West, waar hij werkzaam was als winkelier en koopman. Hij handelde in onroerend goed, dat hij soms aankocht met leningen van L.H.F. Kuijpers, een caféhouder in Rotterdam, waarna zij samen deelden in de winst. Dit was ook het geval met de percelen aan de Den Bommelsestraat en het Oude Kerkhof. Omdat de NVG het aandeel van Kuijpers in deze panden niet erkende, kocht hij in de zomer 1942 met verlies van zijn vermogensheft de panden van de beheerorganisatie over. Het is onduidelijk of David Cohen zich nog heeft kunnen bemoeien met de verkoop van de panden die hij eerder met financiële hulp van Kuijpers had aangekocht. Cohen is in juli 1943 vanuit kamp Westerbork op transport gesteld naar het vernietigingskamp Sobibor, waar hij diezelfde maand is vermoord. Zijn broer en zus kwamen eerder om, in oktober 1942 in Auschwitz.

Figuur 3.1 – Definitieve verkoopdatums in Verkaufsbücher

Totaal: 24 verkopen. Op basis van de database Nationaal Archief/Pointer. In de *Verkaufsbücher* zijn de definitieve verkopen in twee verschillende datums geregistreerd, die hier beide worden weergegeven. Voor zowel datums 1 als 2 ontbreekt ieder één opgave.

Figuur 3.2 – Opheffing van beheer ANBO in kadastrale leggers

Totaal: 19 opheffingen beheer, 1 ontbrekende datum. De opheffing van meerdere percelen van één eigenaar op één datum is als 1 opheffing geteld. Bron: Kadasterarchief.

3.4 Tussenhandelaren en andere kopers

Simon Marinus Bosman kocht de andere onroerende goederen in het bezit van David Cohen welke verkocht zijn in Schiedam, op één huisnummer na. Daarnaast kocht Bosman, die in de oorlog naar Rotterdam verhuisde, in vennootschap met Roelofs Loots uit Rotterdam in de zomer van 1943 het onroerend goed in bezit van de broers Samuel Louis en Salomon van der Veen. De gebroeders Van der Veen waren op dat moment al naar Engeland vertrokken om in dienst van de geallieerde strijdkrachten te vechten. Uit de erfenis van hun vader Mozes van der Veen bezaten zij tien panden aan de Lekstraat in Schiedam. Vermoedelijk zagen de oorlogskopers Bosman en Loots in de roof van Joods onroerend een goede mogelijkheid om geld te verdienen. Zij verkochten het merendeel van de panden namelijk na enige tijd door, onder andere aan een aantal inwoners van Schiedam. Het is mogelijk dat de tweede kopers niet altijd op de hoogte waren van het feit dat zij geroofde Joodse eigendommen kochten. Historici Piersma en Kemperman hebben aangetoond dat in Amsterdam sommige makelaars de huizenroof zelfs actief verbloemden door andere mensen als huiseigenaren te laten poseren. Toch was het voor deze kopers altijd mogelijk om naar de herkomst van een pand te informeren bij openbare registers, die gedurende de gehele bezetting raadpleegbaar zijn gebleven.

Van de 73 verkochte percelen zijn tijdens de oorlog 28 huisnummers minstens één volgende maal aan een andere partij doorverkocht. Soms werd bij de roof gebruik gemaakt van zogeheten ‘tussenkopers’, om in de administratie van de toekomstige eigenaren de geroofde herkomst van de panden te verbergen. De uiteindelijke koopakte bevatte daarmee niet meer de gegevens van de rechtmatige Joodse eigenaar. Bij zo’n dubbelverkoop wisselde een pand zeer snel (soms binnen één dag) bij de notaris tweemaal van eigenaar. Vaak werd het verkoopbedrag tussen de verkopen in verhoogd. In Schiedam lijken in ieder geval vier kopers van deze constructie gebruik te hebben gemaakt. Zij komen namelijk niet voor in de Duitse administratie maar staan in het kadaster wel als eerstvolgende eigenaar na de onteigende Joodse eigenaar geregistreerd. In de *Verkaufsbücher* staat Johannes Sparnaay bijvoorbeeld als enige koper van de acht panden aan de Galileïstraat geregistreerd. In het kadaster zijn in oktober 1943 echter voor de nummers 7, 11 en 13 & 15 respectievelijk de heren Knoops, Van Velzen en Van Eijk als nieuwe eigenaren ingeschreven. Philippus Hartogs, directeur van het Israëlitisch Oudeliengesticht in Rotterdam, had dit onroerend goed in zijn bezit, voordat het op 29 oktober 1942 onder beheer van het ANBO kwam. Omdat de relevante notariële akten op het moment van onderzoek niet konden worden geraadpleegd, is het niet mogelijk geweest deze verkoopconstructie in meer detail te achterhalen. Het is dus ook niet bekend wat voor winsten er bij dit soort tussenverkopen in Schiedam gemoeid waren. Sparnaay was bouwkundige en heeft tijdens de bezetting ook in Rotterdam verschillende onteigende panden in Joods bezit op deze manier verhandeld.

Sommige Joodse eigenaren lijken nog enige invloed te hebben gehad op wie hun onroerend goed in Schiedam kocht, hoewel het aankoopbedrag niet naar hen, als rechtmatige eigenaar, ging maar naar de NGV. Zo kocht Jacob van de Griend in de herfst van 1943 van de NGV het huis van zijn schoonvader Karel Egidius Horn aan de Schiedamseweg in Kethel, schijnbaar zonder tussenkomst van een notaris. Na de oorlog ontving Horn het pand weer terug van Van de Griend, die als gemeenteambtenaar werkzaam was. De eerder genoemde mevrouw Hijman bezat uit de erfenis van haar overleden echtgenoot Salomon Hijman twee panden aan de Hoogstraat. Nadat de huurder van een van de panden haar benaderde, heeft zij hem in 1942 toestemming verleend het pand van de beheerder ANBO te kopen. Wilhelmina Frederika Hijman-Stibbe verliet twee maanden nadat zij uit haar huis was gezet in november 1942 Schiedam, vermoedelijk om in onderduik te gaan. Nadat ze in Beesterzwaag, Friesland was opgepakt, stierf ze op 6 september 1944 in Auschwitz. Daniël Visser en

Daniël Daniëlszoon Visser uit Schiedam kochten het andere pand in haar bezit, Hoogstraat 55, in 1943.

3.5 Joodse bedrijven

Veel onteigende Joden waren op het moment van verkoop al ondergedoken, in een concentratiekamp gevangen gezet of vermoord, en wisten daarom niet wat de beheerder met hun geroofde bezittingen deed. Benjamin Bouman bezat een winkel en woonhuis op de Hoogstraat 109, waar hij een zaak in radioartikelen, ijzerwaar en elektriciteit, *Magazijn 't Lichtpunt*, uitbaatte. Met zijn ex-vrouw Catharina Louisa Coenders had hij een dochter, Catharina Louise Tineke Bouman. Nadat Bouman voor de derde maal een oproep had ontvangen om zich te melden bij kamp Westerbork, verliet hij in het voorjaar van 1942 Schiedam om in Brabant onder te duiken, daarbij zijn winkel, huis en inboedels achterlatend. Hij wisselde tijdens zijn onderduik met regelmaat van adres en verbleef onder andere enige tijd bij zijn schoonzus en zijn zwager. Het pand lijkt daarna ongeveer een jaar onder beheer te zijn geweest. De huurder die sinds 1939 het bovenhuis van de Hoogstraat 109 bewoonde, heeft er na het vertrek van Bouman nog enige tijd gewoond, getuige een advertentie voor een huishoudster van J. v.d. Moezel op Hoogstraat 109 in de Schiedamsche Courant van 12 januari 1943. Daarna kochten Paulus en Johannes Timmerman en Nicolaas Nieuwlaat als vennootschap de winkel en het woonhuis van de beheerdersorganisatie. Hoewel in het kadaster pas in augustus 1943 het adres als onder beheer van het ANBO en in de *Verkaufsbücher* de verkoopdatum in oktober 1943 werd geregistreerd, adverteerde het drietal uit Vlaardingen en Rotterdam al eind juni 1943 in de Schiedamsche Courant voor de inkoop van inboedels, meubilair en kachels. Paulus Timmerman betrok in oktober 1943 de bovenwoning boven de winkel. In datzelfde najaar werd Benjamin Bouman verraden en gearresteerd. Hij stierf op 45-jarige leeftijd in mei 1944 in Auschwitz.

In de Hoogstraat exploiteerde ook de Joodse Michiel Hijmans twee winkels, waarvan hij het pand op nummer 15 bezat en het bovenhuis bewoonde. Daar runde hij met zijn vrouw Marianne Hijmans-Sanders de *City Bazar*, waar ze huishoudelijke artikelen, snuisterijen en ansichtkaarten verkochten. Vanaf 1931 hadden zij tevens een foto-speciaalzaak op Broersvest 48. Op 12 oktober 1942 zat het echtpaar Hijmans gevangen in kamp Westerbork, van waaruit zij binnen een week op transport naar Auschwitz gingen. Daar zijn zij op 19 oktober 1942 vermoord. Het ANBO liet het pand aan de Hoogstraat 15 op 28 oktober 1942 in het kadaster als 'onder beheer ANBO' registreren. Drie weken na hun dood schreef een Schiedamse klant van *City Bazar* de burgemeester om hulp. Zij had de maand daarvoor twee poppen ter reparatie naar de winkel gebracht maar nu waren 'in die tijd die mensen weggehaald en is de winkel gesloten.' De Schiedamse politie liet haar weten niet te kunnen helpen. De Rotterdamse politie had het echtpaar Hijmans opgepakt en de sleutels van de winkel waren daarom niet op het Schiedams bureau aanwezig. Wat er met de inventaris van de winkel, inclusief de desbetreffende poppen, en de inboedel van het echtpaar is gebeurd, is niet zeker. Waarschijnlijk zijn die door de Duitse instanties geroofd en doorverkocht. Het pand op de Hoogstraat 15 stond daarna leeg totdat Jan Doejaeren het in augustus 1943 betrok om er een café in te openen. Joannes Vet uit Breda kocht dat najaar de panden Hoogstraat 15 en Hoogstraat 158, dat geroofd was van Duifje Mesritz-van Messel. Café Doejaeren kreeg hem daarmee als huurbaas.

Afbeelding 3.3 – Advertenties van 't Lichtpunt en Timmerman & Nieuwlaat

STOP.
De grootste sortering in
Lampenkappen - Electra Artikelen.
Kronen - Erres Radio - Rijwielen.
Ijzerwaren en Gereedschappen
bij
Mag. 't Lichtpunt,
Hoogstraat 107/109
Waar de Kap hangt.
1457 20 TELEFOON 68836.

... te Schiedam. Bewakingsdienst
WIJ VRAGEN TE KOOP ge
tegen hoogen prijs alle soorten di
Meubelen, heele en gedeelten van
Inboedels, Haarden, Kachels en
fornuizen. — **TIMMERMAN** —
NIEUWLAAT, Hoogstraat 109,
Schiedam, Telefoon 67700.
VERLOREN: Maandagmid-
dag 23 juni 1943.

Links: Een advertentie van Benjamin Boumans winkel Magazijn 't Lichtpunt op Hoogstraat 107/109 in de Schiedamse Courant van 16 januari 1931.

Rechts: Een advertentie van de oorlogskopers van Hoogstraat 109 Timmerman & Nieuwlaat in de Schiedamse Courant van 23 juni 1943.

Afbeelding 3.4 – Mapje van Hijmans' fotohandel en advertentie Café Doejaaren

HIJMANS' FOTOHANDEL
BROERSVEST N° 48 SCHIEDAM HOOGSTRAAT N° 15
TELEFOON N° 68005 TELEFOON N° 68582
Eén der meest modernste Foto-ontwikkel-
Afdruk- en Vergrootings-inrichtingen van Ned.
ALLES BINNEN EENIGE UREN GEREED
DRIE DONKERE KAMERS BESCHIKBAAR

1 SEPTEMBER
Hierbij noodig ik alle vrienden en bekenden uit tot bijwoning der opening mijner zaak.
Café Billard
HOOGSTRAAT 15
Hoogachtend,
JAN DOEJAAREN
voorheen Vlaardingerdijk.

Opbergmapje van Hijmans' fotohandel (op adres City Bazar) uit de jaren 1930 en advertentie voor de opening van Café Doejaaren in Hoogstraat 15 in 1943. Bron: Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nr. 49408 en Krantenbank Gemeentearchief Schiedam, Schiedamse Courant 30 augustus 1943.

De gemeente toonde zich actiever betrokken bij de opheffing van de Particuliere Bank van Lening van Louis Raske. Vanaf juni 1942 mocht hij als Jood niet meer zijn bank van lening, ook wel pandhuis of lommerd genoemd, bedrijven. Na bericht van de Stadsbank van Leening in Amsterdam, die informeerde naar de mogelijke sluiting van het pandhuis in Schiedam, droeg de Schiedamse politie de heer Raske op geen panden meer aan te nemen en 'in afwachting van nader te nemen maatregelen' door te gaan met de afwikkeling van de bestaande onderpanden. Tijdens deze afwikkeling wegens de gedwongen sluiting werd Raske volgens de politierapporten in juli 1942 opgenomen in een gesticht in Apeldoorn, waarschijnlijk in het Centraal Israëlitisch Krankzinnigengesticht Het Apeldoornse Bos. De politie sloot daarop het pandhuis en stelde burgemeester Draaijer voor om ofwel een gemeentelijke bank van lening op te richten en Raske's bedrijf daarin op te nemen, ofwel iemand aan te stellen om de sluiting af te ronden. De burgemeester liet de politie daarop een inventarislijst opstellen en vroeg inlichtingen over een oud-werknemer van het bedrijf die eventueel de afwikkeling van de panden kon doen. In augustus 1942 stelde de Duitse instanties echter zelf al een bewindvoerder aan, de Schiedamse B. van Os-Sterenburg die eerder als schoonmaakster voor Raske had gewerkt. Zij vraagt burgemeester Draaijer te helpen het vertrouwen in de zaak op Nieuwstraat 24 te herstellen en stelt voor dat hij een aantal advertenties plaatst – hetgeen hij afwijst. Uit politierapporten lijkt na de overname minder klandizie bij het pandhuis te zijn geweest. Per augustus 1943 moesten alle particuliere pandhuizen op last van de bezetter sluiten, waarna de zaak geheel werd opgeheven. Het pand van Raskes bedrijf werd daarna in het voorjaar 1944 gekocht door de bloemist Gerardus Hendricus Rietkerken uit Schiedam. Het is onbekend hoe het Raske na zijn opname in Apeldoorn is vergaan, zeker is dat hij de oorlog heeft overleefd.

Niet ieder bedrijf met Joodse eigenaars werd in de *Verkaufsbücher* geregistreerd of überhaupt verkocht. Na het bombardement op Rotterdam van mei 1940 verhuisden onder andere de kledingwinkel van de Joodse familie Chottel, de Broekenkoning, en de Wijn- en spiritualiënhandel van Marcu Cohn naar Schiedam. De Broekenkoning huurde tot omstreeks 1942 het pand aan de Hoogstraat 53 maar de firma Cohn's had pakhuizen, werkplaatsen en ander onroerend goed aan de Westvest, Noordvest, de Lange Nieuwstraat en de Oranjestraat in Schiedam in het bezit. De meeste percelen waren in gedeeld eigendom van de Exploitatiemaatschappij 'Sprank' van de Joodse Charles Ferdinand Stokvis, wiens broer Louis Stokvis ook een aantal onroerende goederen in Schiedam bezat. De broers Stokvis vertrokken in 1940 naar New York, waarschijnlijk wegens het uitbreken van de oorlog. De firma 'Sprank' werd daarna als vijandig vermogen onder het beheer van dr. Ulrich Ostrowski geplaatst. De Duitsers F. Doerrig en J.W. Friedhoff werden als beheerders aangesteld voor M. Cohn's Wijn- en spiritualiënhandel. Alleen de panden van de bedrijven Cohn's en Sprank aan de Oranjestraat werden in oktober 1943 in het kadaster geregistreerd als onder beheer bij het ANBO, waarschijnlijk omdat het andere eigendom door de *Verwalters* werd gebruikt voor de voorzetting van het bedrijf. In 1945 werden alle bezittingen van Cohn's Wijnhandel, ook diens helft in het gedeelde eigendom met 'Sprank', in het kadaster geregistreerd als verkocht aan de Verwalters Doerrig en Friedhoff. Vermoedelijk probeerden Doerrig en Friedhoff op deze manier het bedrijf in hun handen te houden bij het aanstaande einde van de oorlog. Hun poging, die niet zou slagen, werd echter niet in de *Verkaufsbücher* vastgelegd.²

² De percelen van Cohn's Wijnhandel zijn niet in de bijlage of totale aantallen van percelen opgenomen omdat het totale aantal percelen van het bedrijf onbekend is en het om de verkoop van het gehele bedrijf lijkt te gaan.

3.6 Verschillende belangen

Net als de *Verwalters* Doerrig en Friedhoff, waren de oorlogskopers Vet, Bosman en Loots, en het vennootschap Timmerman-Nieuwlaat niet uit Schiedam afkomstig. De meerderheid van de kopers die rechtstreeks van de beheerdersorganisatie ANBO kochten, woonde niet in Schiedam maar in de omstreken, met name in Rotterdam. Van degenen die de Schiedamse panden tijdens de bezetting van de eerste kopers overkochten, woonden er vijf in Schiedam en twaalf daarbuiten. De meeste kopers die tijdens de bezetting het onroerend goed weer doorverkochten waren beroepsmatig actief in de onroerendgoedsector, als bouwkundige of makelaar. In totaal kochten 21 verschillende rechtspersonen geroofd onroerend goed in Schiedam direct van de NGV. De meeste van hen, elf in totaal, kochten eenmalig één perceel van de bezetter. Zeven van hen kochten eenmalig meerdere percelen van dezelfde voormalige Joodse eigenaar en drie personen, waaronder Joannes Vet en het vennootschap Bosman en Loots, kochten geroofde onroerende goederen van verschillende eigenaren. De andere meervoudige koper, Gerardus Hendricus Rietkerken, is de enige koper van wie bewijs van NSB-lidmaatschap is gevonden.

Sommige oorlogskopers die in Schiedam één perceel kochten, kochten elders ook onroerend goed dat van Joodse Nederlanders was geroofd. Het Amsterdamse distillateursbedrijf Lucas Bols kocht in Schiedam een fabriekscomplex aan het Groenweegje aan het begin van 1944. Dit bedrijfscomplex was op dat moment al bijna twintig jaar in het bezit van Emanuel Ossedrijver uit Rotterdam. De keuze van Lucas Bols voor het complex aan het Groenweegje in de jeneverstad Schiedam was niet toevallig. Reeds voor de oorlog was de distillateur al in Schiedam actief, onder andere door de overname van het bedrijf A. de Koning. De N.V. Branderijen van de Erven Lucas Bols en A. de Koning bezat aan Groenweegje 36 een tweetal percelen waar zij in januari 1940 een 'proefbranderij' oprichtten. Deze naamloze vennootschap bezat en kocht door heel Schiedam een aantal fabriekspanden, opslagruimtes en huizen. Ook na de oorlog was dit bedrijf nog in Schiedam actief. Daarom is het opvallend dat niet dit bedrijf, maar de Naamloze Vennootschap Amsterdamsche Likeurstokerij 't Lootsje der Erven Lucas Bols tijdens de bezetting dit geroofde bedrijventerrein van de Duitse beheerdersorganisatie kocht. Dat bedrijf kocht in 1943 via een 'tussenverkoop-constructie' ook een geroofd pakhuis van de Joodse Mozes Poppelhouwer in Amsterdam. Naast een aantal rechtmatig verworven percelen, kocht het in 1944 of 1945 in Schiedam ook een perceel aan de Noordvestsingel dat door de Duitsers als vijandelijk vermogen was aangewezen.

Voor andere oorlogskopers was de aankoop van het geroofd Joodse onroerend goed een opzichzelfstaand bedrijfsmodel. Zo kocht een bouwkundige uit Rotterdam, Johan Smelt, één geroofd perceel in Schiedam. In totaal kocht hij tussen mei 1942 en april 1944 echter met zijn woningbureau zo'n 175 geroofde Joodse panden, die hij vaak dezelfde dag met winst weer doorverkocht. Zijn totale winst uit deze verkopen werd na de oorlog rond 24.700 gulden geschat. Ook de Rotterdamse makelaar Johannes Seelen, die in 1943 elf panden in Schiedam doorverkocht, die van Marianna Bouwman-Beffie waren geroofd, werd na de oorlog onderzocht als tussenhandelaar. Haar panden aan de Boerhaavelaan zijn de enige bekende onteigende, verkochte panden die niet in de *Verkaufsbücher* staan. Seelens beroep van makelaar wijst daarnaast op de betrokkenheid van een aantal beroepsgroepen die in deze analyse niet zijn besproken: degenen die de verkoop van geroofd onroerend goed faciliteerden en daaraan verdienden. Daarbij waren makelaars maar ook notarissen betrokken, die de akten van verkoop passeerden, en tevens de belastingdienst, die voor elke verkoop een belasting inde. Bij een aantal transacties waren Schiedamse notarissen betrokken, maar het merendeel van de verkopen vond plaats bij notarissen in Rotterdam. Ruim een derde van alle transacties in de *Verkaufsbücher* werd in aktes vastgelegd door de Rotterdamse notaris Van der Waal.

Zo waren er bij de roof behalve de koper veel verschillende partijen betrokken. De kopers van het geroofde goed in Schiedam hadden daar diverse belangen bij, dan wel persoonlijk, als familielid van de eigenaar of huurder van het beheerde pand, dan wel zakelijk, als eigenaar van een woningbureau dat zich specialiseerde in de geroofde panden, of als bedrijven die probeerden uit te breiden in de stad. Het gemeentebestuur van Schiedam lijkt, zoals eerder opgemerkt, gedurende de bezetting weinig kennis te hebben gehad van de woningen die in Schiedam in het bezit van Joden waren. Hoewel zij, zoals uit hoofdstuk 2 blijkt, geïnteresseerd was in de adressen waar Joodse Schiedammers woonden, heeft de gemeente geen geroofde woningen gekocht tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Joodse eigenaren hadden geen zeggenschap meer over hun bezit en velen van hen waren op het moment van verkoop al ondergedoken, gevangengenomen of vermoord. Sommige vrienden of buurtgenoten bewaarden voor de eigenaren persoonlijke bezittingen. Een enkeling, zoals Karel Horn, had daarbij het geluk dat een bekende in staat was diens geroofde bezit over te kopen. Voor de meesten gold echter dat zij of hun nabestaanden zich na de oorlog actief voor de teruggave van hun geroofd onroerend goed moesten inzetten.

4 Naoorlogs rechtsherstel in de gemeente Schiedam

4.1 Naoorlogs rechtsherstel

Na de bevrijding van Nederland in mei 1945 moesten nog 5.500 Joodse Nederlanders terugkeren na gevangenschap in concentratie- en vernietigingskampen te hebben overleefd. Ook voor degenen die uit de onderduik kwamen, had het einde van de oorlog een andere betekenis dan voor veel niet-Joodse Nederlanders. Zij waren veel familie en bekenden verloren en beroofd van hun bezittingen. Historica Michal Citroen constateert een kille ontvangst en veelal tekortschietende opvang die teruggekeerde Joodse oorlogsslachtoffers bij aankomst in Nederland wachtte. In de naoorlogse Nederlandse maatschappij was, zo omschrijft historicus Martin Bossenbroek, weinig aandacht voor het uitzonderlijk leed dat Joden was aangedaan ten opzichte van andere Nederlanders. De Nederlandse regering maakte in haar beleid bewust geen onderscheid tussen Joodse en andere oorlogsslachtoffers, uit angst voor discriminatie of het aanwakkeren van antisemitisme. Dit versterkte echter het onbegrip voor het specifieke en uitzonderlijk grote leed dat de Joodse Nederlanders was aangedaan.

Nederland moest na mei 1945 herbouwd worden. Daarbij ging de overheid onder meer na welke wetten zij, die de Duitse bezettende macht gedurende de oorlog had uitgeschreven en uitgevoerd, ongedaan moest maken. Al tijdens de oorlog werkte de Nederlandse regering in Londen aan plannen voor rechtsherstel na de bevrijding. De in augustus 1945 opgerichte Raad voor Rechtsherstel kreeg de taak om onder andere de onrechtmatige toe-eigening van bezit door de bezetter zoveel mogelijk ongedaan te maken. Dit rechtsherstel had niet tot doel om een schadevergoeding of schadeloosstelling te bieden, maar om de ontrecting ongedaan te maken en de rechtsverhoudingen te herstellen. Daarmee was het in de ogen van de Nederlandse regering een onderdeel van de bredere wederopbouw van de Nederlandse maatschappij, waarbij rechtsherstel soms zelfs kon uitblijven als dit botste met zwaardere belangen in de ogen van de staat. Professor mr. Wouter Veraart beschrijft dat daarentegen voor de Joodse overlevenden het rechtsherstel naast een materieel herstel voor geroofd bezit, ook een terugkeer tot het economisch leven en het rechtssysteem waarvan zij eerder waren uitgesloten betekende.

Binnen de Raad voor Rechtsherstel was het Nederlands Beheersinstituut (NBI) als afdeling verantwoordelijk voor het beheer van het eigendom van tijdens de oorlog verdwenen personen, vooral ondergedoken of gedeporteerde Joden, en voor het bezit van de Duitse vijand of collaborerende Nederlanders. Het NBI wees een beheerder van het eigendom van een vermiste aan. Dit waren vaak notarissen, maar in Rotterdam trad bijvoorbeeld ook enige tijd de stichting Commissie Beheer en Advies voor Afwezigen op, waarbinnen ook veel leden uit de Joodse gemeenschap actief waren. Als het overlijden van een vermist oorlogsslachtoffer bevestigd en geregistreerd was bij de bevolkingsregistratie, hief men het beheer op. De afdeling Onroerend Goed binnen de Raad voor Rechtsherstel was verantwoordelijk voor het rechtsherstel rondom geroofde onroerende goederen. Deze afdeling stuurde veelal aan op minnelijke schikkingen, waarbij een notaris bemiddelde tussen de betrokken partijen en een voorstel deed voor een conceptregeling. Het rechtsherstel van onroerend goed vond plaats op basis van het billijkheidsprincipe, met een belangenafweging op basis van de feiten. Als de partijen en de lokale vertegenwoordiging van de Raad voor Rechtsherstel hiermee akkoord gingen, vond notariële vastlegging van de regeling plaats. Als de verschillende partijen het niet eens konden worden, konden belanghebbenden naar de afdeling Rechtspraak stappen, het enige onafhankelijke rechtsprekende orgaan binnen de Raad. Historicus Isaac Lipschits vertelt dat sommige Joodse Nederlanders wier bezit tijdens de oorlog was onteigend, echter de druk voelden om het systeem van een minnelijke schikking te gebruiken, omdat zij het geld en de tijd niet hadden om een rechtszaak aan te spannen. Een minnelijke schikking kon

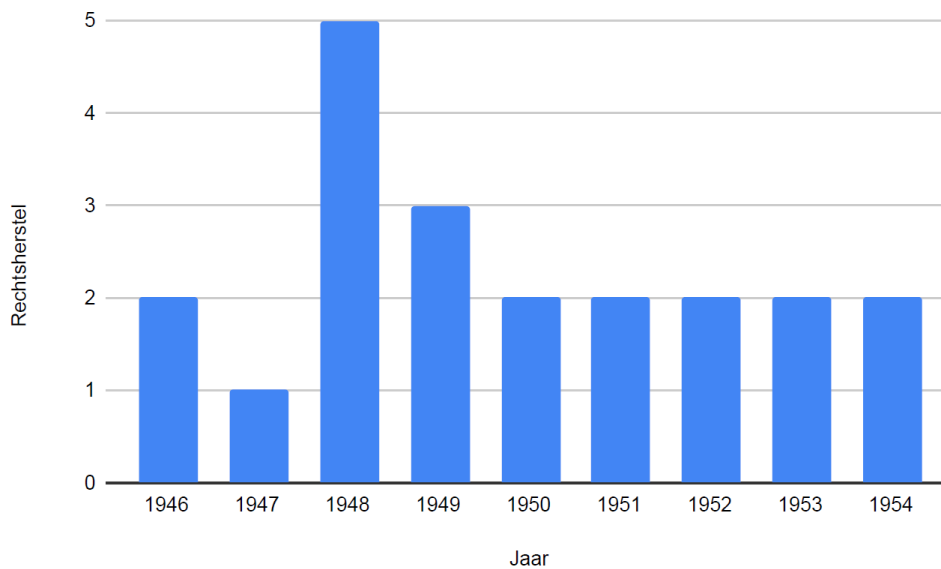
veel voeten in de aarde hebben. Samuel Louis van der Veen moest bijvoorbeeld als rechtmatige eigenaar van de panden aan de Lekstraat met zes verschillende partijen tot een akkoord komen, terwijl hij in Londen als modeontwerper werkte.

In de jaren 1990 kwam er in het publieke debat en de Nederlandse maatschappij, onder andere door de LIRO-affaire, meer aandacht voor de omgang met teruggekeerde oorlogsslachtoffers en het verloop van het naoorlogs rechtsherstel.³ In 1995 sprak koningin Beatrix in het Israëliësch parlement het besef uit dat hoewel sommige landgenoten zich tegen de Holocaust hadden verzet, 'het Nederlandse volk de ondergang van zijn joodse medeburgers niet heeft kunnen verhinderen.' Een aantal door de overheid ingestelde onderzoekscommissies concludeerde in deze periode dat het naoorlogs rechtsherstel in grote lijnen correct en nauwkeurig is verlopen, maar dat er ook tekortkomingen zijn geweest die voor de ontrechte betrokkenen onrechtvaardige en onbillijke gevolgen hadden. De Schiedamse advocaat en schrijver Bordewijk omschreef in een kort verhaal over zijn vriend advocaat Heiman Sanders de strijd die de ontrechte personen voor hun rechtsherstel hebben gevoerd als volgt: 'van de aanvang af de grootste rechtsstrijd nog ooit hier gestreden.'⁴ In de afgelopen tien jaar is er discussie ontstaan over de behandeling door Nederlandse gemeenten van Joodse huiseigenaren en hun nabestaanden na het einde van de oorlog. Bij een digitaliseringsproject van gemeentelijke dossiers in Amsterdam in 2013 kwam naar boven dat de gemeente Amsterdam de rechtmatige eigenaren van onteigende panden niet alleen rekeningen voor onbetaalde erfpacht in de jaren 1942-1945 stuurde, maar hun daarbij ook boetes voor de achterstallige betalingen oplegde. Na historisch onderzoek is gebleken dat in ieder geval de gemeentes Amsterdam en Den Haag teruggekeerde eigenaren naheffingen stuurden voor onbetaalde belastingen en/of erfpacht. Verschillende gemeentes bleken ook tijdens de bezetting onteigend Joods onroerend goed te hebben aangeschaft. Na de eerder besproken publicatie van de digitale database op basis van de *Verkaufsbücher* zijn er door veel Nederlandse gemeentes onderzoeken aangekondigd naar de eventuele aankoop van onteigend Joods onroerend goed, dan wel onterechte naheffingen of boetes vanuit de gemeente daarover.

³ Tijdens de LIRO-affaire troffen krakers het verloren gewaande archief van de roofoankoop Lippmann-Rosenthal aan in een verlaten kantoorpand. Ambtenaren van het Ministerie van Financiën bleken niet geclaimde geroofde kleinoden en sieraden onderling te hebben verkocht.

⁴ F. Bordewijk, Laatste gesprek met Bram Fontein. Gevonden in 'Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting' van prof. mr. Wouter Veraart.

Figuur 4.1 – Rechtsherstel in kadaster

Rechtsherstel zoals geregistreerd in kadastrale leggers. Totaal: 21. Aantal onbekend rechtsherstel: 2. Aantal missende datums: 2. Het rechtsherstel van verschillende percelen van één eigenaar in een jaar telt als 1.

Afbeelding 4.2 – Advertentie bewindvoerder David Cohen

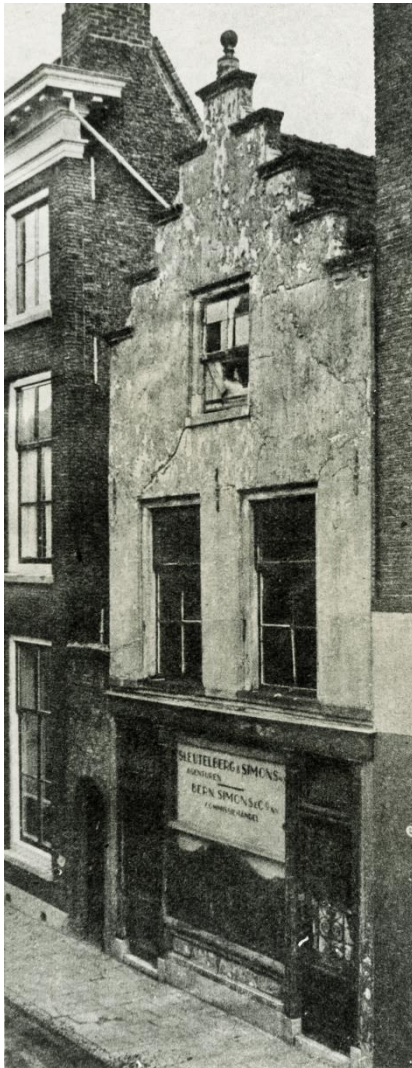
De ondergeteekende, door den Militairen Commissaris van Rotterdam benoemd tot bewindvoerder over: Benjamin Cohen, Grietje Cohen, David Cohen (Adriaen Mildersstraat 90b, Rotterdam), Lion Cohen en Betsje van den Hoek (Heenraadssingel 247, Rotterdam), verzoekt een ieder, die in eenigerlei rechtsbetrekking staat tot genoemde personen, of van deze zaken of beschelden onder zich of onder zijn beheer heeft, of de belangen van genoemde personen heeft waargenomen, zich met hem in verbinding te stellen.
A. S. H. A. BLAISSE, Notaris, Nieuwe Haven 149 te Schiedam. — Telefoon 68116.

Na de oorlog trad de Schiedamse notaris A.S.H.A. Blaisse op als bewindvoerder voor de afwezige David Cohen en diens familie. Bron: Krantenbank Gemeentearchief Schiedam, Rotterdams Parool 24 augustus 1945.

4.2 Rechtsherstel verkochte en onteigende panden in Schiedam

Twaalf van de Joodse eigenaren van de onteigende onroerende goederen kwamen tijdens de bezetting om, zes van hen overleefden de oorlog.⁵ Voor veruit de meeste verkochte percelen heeft er rechtsherstel plaatsgevonden door middel van teruggave van eigendom aan de rechtmatige eigenaren of hun erfgenamen. Tweemaal vond er een bekrachtiging van de verkoop plaats, waarbij de oorspronkelijke eigenaar of diens erfgenamen via een minnelijke schikking akkoord gingen met de verkoop van hun onteigende bezit en veelal een vordering op het vermogen van de Duitse oorlogsinstanties voor het aankoopbedrag plaatsten. Hieronder volgt de bespreking van een aantal geschiedenissen van rechtsherstel voor Schiedams onroerend goed.

Afbeelding 4.2 – Nieuwstraat 24

Op Nieuwstraat 24 was tot 1942 het pandhuis van Louis Raske gevestigd. Bron: Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nr. 06904

Op basis van de informatie uit het kadasterarchief is het van twee panden onduidelijk of, en op welke wijze, er rechtsherstel heeft plaatsgevonden. Dit betreft Bagijnhof 10³, voor de oorlog eigendom van David Cohen en Professor Kamerlingh Onneslaan 111, eigendom van Marianna Bouwman-Beffie. Beiden zijn tijdens de oorlog omgekomen in een concentratiekamp. De andere onroerende goederen in hun bezit zijn volgens het kadaster tussen 1948 en 1953 teruggegeven aan hun nabestaanden. Het rechtsherstel en nalatenschap van Cohen is na de oorlog door de Schiedamse notaris A.S.H.A. Blaisse namens het Nederlands Beheersinstituut uitgevoerd. Uit de relevante dossiers blijkt notaris Blaisse kennis te hebben gehad van het bezit van Bagijnhof 10³ en hiervoor rechtsherstel te hebben aangevraagd. De andere onroerende goederen van Bouwman-Beffie, Professor Kamerlingh Onneslaan 107 en 109, zijn in eigendom van haar erven hersteld. Daarom is het onwaarschijnlijk dat zij niet op de hoogte waren en rechtsherstel hebben aangevraagd voor het aangrenzende pand. Daarmee is het waarschijnlijk dat er voor alle onteigende onroerende goederen van Joodse eigenaren een rechtsherstelprocedure heeft plaatsgevonden.

In 1946 schonk Jacob van der Griend aan Karel Egidius Horn de Schiedamseweg 80 (eerder nr.29B). Dit was het eerste perceel in het kadasterregister dat terug in handen van een rechtmatige eigenaar kwam. Waarschijnlijk betrof deze overdracht de conclusie van een akkoord tussen Van der Griend en Horn, gezien de manier van teruggave en schijnbare afwezigheid van bemiddeling door (overheids)instanties lijkt het een vriendendienst te zijn geweest. De meeste onteigende Joodse eigenaren moesten echter langer wachten tot hun bezittingen hersteld of gecompenseerd werden. Louis Raske ontving als eerste via officiële kanalen het pand aan de Nieuwstraat 24 terug. Zijn bank van lening zette hij na de oorlog niet opnieuw op. De laatste eigendommen die in het kadaster geregistreerd staan als teruggekeerd naar de Joodse eigenaar of diens

⁵ De broers Salomon en Samuel Louis van der Veen zijn eerder als één eigenaar geteld waardoor dit aantal hoger uit komt dan het totale aantal eigenaren.

nabestaanden zijn Galileïstraat 9 en 11, die in 1954 teruggingen naar de erven van Philippus Hartogs.

Sommige nabestaanden van omgekomen eigenaren waren niet gelukkig met de manier waarop de aangewezen beheerders het rechtsherstel van hun geliefden hadden bedongen. Zo voerde de ex-vrouw van Benjamin Bouman, Catharina Louisa Coenders, als voogdes van hun dochter een strijd voor een redelijker verkoopbedrag voor de inventaris en voorraad van diens vroegere winkel. De bewindvoerder had in eerste instantie in 1946 op basis van 'goodwill' een bedrag van 2000 gulden met de oorlogskopers van zijn winkel Magazijn 't Lichtpuntje overeengekomen. Uiteindelijk bedong Coenders met hulp van een advocaat een bedrag van 5000 gulden. Haar raadsman schreef de beheerder bij afronding van het beheer zelfs over 'al dit extra werk, dat, wanneer U het belang van de Jood voor wie U het bewind voerde, beter behartigd had, onnoodig geweest was (...)' Andere afwezige eigenaren kregen een bewindvoerder toegewezen met wie zijzelf vertrouwd waren. Zo organiseerde de zoon van het echtpaar Hijmans hun beheer evenals dat van het omgekomen gezin van zijn broer. De weduwe Hijman-Stibbe, wier huis aan de Tuinlaan 108 tijdens de oorlog door de *Wehrmacht* werd gevorderd en als *Ortskommandatur* gebruikt, had voor haar vertrek uit Schiedam haar notaris A.S.H.A. Blaisse gemachtigd om haar zaken waar te nemen. In augustus 1945 bood hij het Nederlands Beheersinstituut aan om als haar bewindvoerder op te treden, hetgeen hij op prijs zou stellen aangezien het echtpaar Hijman-Stibbe jarenlang bij hem klant was geweest. Als bewindvoerder zag hij toe op de teruggave van het pand aan Hoogstraat 55 en een bekrachtiging van verkoop van Hoogstraat 123. Ook zag hij toe op het herstel van het huis van mevrouw Hijman-Stibbe op Tuinlaan 108, waarover in de volgende paragraaf meer.

De Joodse huurders in Schiedam lijken over het algemeen niet in hun huurrecht te zijn hersteld. Het gezin van de directeur van de Gemeentelijke Woningdienst Van Praag keerde bijvoorbeeld na de oorlog niet terug op hun oude adres. Het is niet duidelijk of er veel voormalige huurders waren die hebben geprobeerd terug te keren op hun adres. Daarover zijn geen documenten in de gemeentelijke archieven aangetroffen. Veel huurders kwamen tijdens de oorlog om. Tijdens een kleine steekproef van de woningkaarten is geen adres gevonden waar de voormalige Joodse inwoners na de bevrijding weer als huurder introkken. Veel van de huurders die tijdens de oorlog de ontruimde Joodse huizen hadden betrokken, hebben daar nog lang na 1945 gewoond. Er is geen documentatie aangetroffen waaruit blijkt dat de gemeente zich na de oorlog voor de voormalige huurders heeft ingezet of aandacht heeft besteed aan de gang van zaken rondom de toewijzing van huurwoningen van Joodse inwoners tijdens de bezetting.

4.3 Houding gemeente tegenover Joodse inwoners en hun nabestaanden

Zoals eerder besproken is een belangrijk aandachtspunt in het onderzoek naar de gemeentelijke omgang met Joodse huiseigenaren tijdens en na de Tweede Wereldoorlog de vraag of de eigenaren eventuele naheffingen na de oorlog kregen opgelegd. De naheffingen zouden onbetaalde belasting of erfpacht kunnen betreffen voor de periode dat de woning van de Joodse eigenaar in beheer bij de Duitse instanties was en zij zich vaak zelf in gevangenschap, in een concentratiekamp of in onderduik bevonden. In Schiedam zou het gaan om naheffingen met betrekking tot onroerende goederen op eventuele straatbelasting, grondbelasting en in enkele gevallen erfpacht (deze bestond voor een aantal bedrijfslocaties, maar was nog weinig gangbaar). In de archieven van de gemeente Schiedam zijn geen documenten gevonden, die deze eventuele naheffingen aantonen. Daarbij is het belangrijk te melden dat de meeste relevante archieven veelal in de jaren 1960 en in 2003 na verstrijken van de wettelijke bewaartermijn zijn vernietigd. De afwezigheid van bewijs kan in dit geval dus niet als bewijs van afwezigheid gelden. In één geval van rechtsherstel zijn er mogelijk naheffingen op het desbetreffende Schiedamse onroerende goed geheven. Wegens die kosten voelde de erfgenaam zich genoodzaakt de oorlogskoop van het pand te bekrachtigen. In het algemeen is er in de archieven weinig teken van betrokkenheid van de gemeente bij de opvang of het rechtsherstel van haar Joodse inwoners gevonden. Hieronder zijn de bovenstaande casus en de geschiedenissen van gemeentelijke betrokkenheid na de oorlog kort toegelicht.

Het rechtsherstel van het eigendom van het echtpaar Hijmans suggereert het bestaan van naheffingen van belastingen over het pand Hoogstraat 15. Uit een brief van 29 december 1948 van de advocaat van hun overlevende zoon en bewindvoerder, David Herman Hijmans, aan het Nederlands Beheersinstituut blijkt, na een taxatie in 1947, de nog verschuldigde belasting voor het pand zeer hoog te zijn. Verdere documenten over de periode waarover deze belasting is verschuldigd, ontbreekt, waardoor het onduidelijk blijft of dit ook belasting betrof over de periode 1943-1945, toen het pand in beheer en later in bezit van de oorlogskoper was. Ook specificeerde de advocaat niet om welke soort belasting het ging. Door de hoge kosten verbonden aan het pand, zag David Herman Hijmans zich genoodzaakt de verkoop van het pand in de oorlog aan J.H. Vet te bekrachtigen voor de koopsom van 15.000 gulden. Het is onduidelijk of hij hiermee de achterstallige belastingen betaalde of dat deze voor rekening van Vet kwamen. In de rest van het beheerdossier of de gemeentelijke administratie is er niets aangetroffen over de besproken belastingen of het financiële beheer van Hijmans. Daarom kan er slechts worden geconcludeerd dat er mogelijk gemeentelijke belastingen over de bezettingsperiode voor dit perceel zijn nageheven. In geen van de andere beheerdossiers zijn er belastingen uit de oorlogsperiode aangetroffen.

Vanuit de gemeente vond hulpverlening plaats met het verkrijgen van compensaties voor materiële oorlogsschade. In de lijsten zijn behalve Tuinlaan 108 geen beheerde of onteigende Joodse panden teruggevonden. Omdat het pand van mevrouw Hijman-Stibbe als *Ortkommandatur* was gebruikt, en aldus haar bewindvoerder notaris Blaisse in die hoedanigheid 'grondig uitgewoond' was, kon er aanspraak worden gemaakt op een vergoeding vanuit het besluit op de Materiele Oorlogsschaden van november 1945. Met deze regeling konden burgers aanspraak maken op een compensatie van schade veroorzaakt door oorlogsgeweld, de bezetter of oorlogsomstandigheden. In de gemeentelijke administratie van schade aan onroerende goederen in Schiedam komen vooral door de *Wehrmacht* gevorderde gebouwen voor. Een verzoek van de erfgenaam van de Joodse Emanuel Ossedrijver om een vergoeding van geleden oorlogsschade aan zijn bedrijvencomplex aan de Bakkerstraat kreeg in januari 1946 een resolute afwijzing. Tijdens de oorlog was er door de bevolking van Schiedam veel op het terrein afgebroken of gesloopt, waarschijnlijk bij zoektochten naar brandstof. Het college van burgemeester en wethouders verwees echter naar de Schade-Enquête-Commissie in Rotterdam, 'aangezien de gemeente Schiedam zelve geheel buiten de zaak staat.' Er lijkt verder geen specifieke aandacht te zijn besteed aan de onteigende Joodse huiseigenaren in Schiedam. Wel voerde zij tijdens en na de oorlog namens de eigenaren enkele keren verplicht onderhoud aan hun eigendommen uit. De afwezige eigenaren golden als onderhoudsplichtigen, en zodoende bracht de gemeente de kosten

van de reparaties aan hen in rekening. De Gemeentelijke Woningdienst voerde in juli 1946 bijvoorbeeld onderhoud uit aan Lekstraat 43a. De Lekstraat 43, 45 en 47 waren in het bezit van de Joodse Saartje van der Veen-Presser. Tijdens de bezetting waren haar onroerende goederen in Schiedam niet verkocht en zodoende meldde de gemeentelijke administratie dat het pand op nummer 43a in het bezit is van mevr. van der Veen, per adres ANBO, de particuliere beheerder voor de bezetter. Toen in de zomer van 1947 onderhoud moest worden uitgevoerd aan Lekstraat 47 was deze informatie aangepast, als de eigenaar stond dan vermeld mevr. van der Veen, per adres van haar beheerder. Saartje van der Veen-Presser was in mei 1943 reeds omgekomen in vernietigingskamp Sobibor. De panden aan de Lekstraat zijn in 1951 bij haar erfgenamen in het kadaster geregistreerd.

Voor de ruime meerderheid van de onteigende percelen van Joodse eigenaren is met zekerheid vastgesteld dat rechtsherstel heeft plaatsgevonden. De eigenaren of hun erfgenamen hebben daar soms lang op moeten wachten. Vanuit de gemeentelijke administratie is uit de beschikbare archieven geen definitieve betrokkenheid gebleken bij het rechtsherstel, in positieve dan wel negatieve zin. Dit geldt ook voor de panden waar tijdens de oorlog Joodse huurders zijn uitgezet. De mogelijkheid bestaat dat er over het pand Hoogstraat 15 gemeentelijke belastingen zijn nageheven die nog verschuldigd waren over de oorlogsperiode. Daar is echter op basis van de beschikbare bronnen geen duidelijkheid over te krijgen. De meeste bemoeienis die de gemeente Schiedam lijkt te hebben gehad met de onteigende of beheerde panden, betreft het opleggen van verplicht onderhoud waarvan de kosten bij de eigenaren of hun erfgenamen in rekening zijn gebracht.

5 Conclusie

In Schiedam zijn gedurende de bezetting 73 percelen van Joodse eigenaren door de *Niederländische Grundstuck Verwaltung* en diens beheerders verkocht in 26 verschillende transacties verkopen. Daarbij waren 17 eigenaren betrokken, soms betrof dit meerdere personen of bedrijven die het onroerend goed in gedeeld bezit hadden. Bij deze transacties en de daaropvolgende doorverkopen tijdens de oorlog waren 34 kopers betrokken. Sommigen van hen kochten in Schiedam en andere gemeentes regelmatig onteigende Joodse onroerende goederen. De meeste oorlogskopers in Schiedam kochten eenmalig één of meerdere onroerende goederen die van Joodse eigenaren waren geroofd. Veel van de betrokken kopers, notarissen en makelaars waren uit Rotterdam of omgeving afkomstig. Vijf verschillende eerste kopers en vijf verschillende tweede of derde kopers kwamen uit Schiedam. De Schiedamse notarissen Blaisse, Meijer en Schaberg waren ook enkele malen bij de verkoop van onteigende Joodse onroerende goederen betrokken, maar de Rotterdamse notaris Van der Waal legde het merendeel van de transacties van onteigend Schiedams onroerend goed vast. Daarnaast zijn 15 percelen bekend als in beheer genomen door de *Niederländische Grundstuck Verwaltung* en diens gemachtigden. Het is niet mogelijk gebleken om het totale aantal beheerde percelen op basis van de gebruikte bronnen vast te stellen. Daardoor is er geen volledige analyse mogelijk van de mate van belangstelling voor onteigende Joodse onroerende goederen in Schiedam.

De gemeente Schiedam heeft geen van de bekende onteigende onroerende goederen aangekocht tijdens de bezetting. Wel speelde de gemeente een belangrijke rol in de toewijzing van woningen van waaruit Joodse huurders waren gedeporteerd. Daarnaast assisteerde zij de Duitse autoriteiten in de uitvoering van de deportatie en vordering van inboedels. Onder anderen politiepersoneel, personen aangewezen door de NSDAP, en mensen met een voor de gemeente belangrijk beroep in Schiedam kregen voorrang bij de toewijzing van deze woningen.

Twaalf van de achttien Joodse huiseigenaren met bezit in Schiedam zijn tijdens de oorlog omgekomen. Zes eigenaren overleefden de oorlog. Uit een steekproef in de archieven blijken eveneens veel van de bekende Joodse huurders tijdens de oorlog te zijn omgebracht. Er is uit de steekproef geen geval gebleken, waarbij een Joodse huurder in diens huurrecht voor een Schiedamse woning is hersteld. Na de oorlog heeft voor de meeste onteigende verkochte panden rechtsherstel plaatsgevonden in de vorm van teruggave van eigendom aan de rechtmatige oorspronkelijke eigenaar of diens erfgenamen. In enkele gevallen vond rechtsherstel plaats in de vorm van een bekrachtiging van verkoop. Voor twee percelen is het rechtsherstel niet uit de kadastrale archieven of de naoorlogse beheerdossiers duidelijk geworden. De andere onroerende goederen van de betreffende eigenaren zijn wel onderwerp van rechtsherstel geweest.

Als gevolg van vernietiging van archieven waarvan de wettelijke bewaartermijn was verstreken, is het niet mogelijk een definitief antwoord te geven op de vraag of de gemeente eventuele naheffingen of boetes heeft opgelegd voor het niet betalen van gemeentelijke belastingen aan teruggekeerde Joodse eigenaren of nabestaanden van omgekomen eigenaren. Er zijn in de enkele wel bewaarde dossiers met correspondentie over of bezwaren tegen gemeentelijke belastingen geen gevallen gevonden. Het rechtsherstel van Hoogstraat 15 roept wel de mogelijkheid op dat er naheffingen van belasting uit de bezettingsperiode hebben plaatsgevonden. Het is niet gelukt om met de beschikbare informatie hier een duidelijke conclusie over te trekken. De beschikbare bronnen geven geen blijk van enige speciale aandacht voor of bemoeienis met de Joodse huiseigenaren na de oorlog van de kant van de gemeente Schiedam. De gemeente heeft de bewindvoerder van mevrouw Hijman-Stibbe bijgestaan in de verkrijging van compensatie voor het herstel van haar vroegere huis Tuinlaan 108 vanuit de regeling

oorlogsschade. Deze compensatie is echter toegekend, omdat het huis tijdens de bezetting als *Ortskommandatur* was gebruikt, niet omdat mevrouw Hijman-Stibbe onteigend was als Joodse huiseigenaar. Een ander verzoek om compensatie van een erfgenaam voor geleden oorlogsschade van een door het ANBO voluit beheerd complex vond bij de gemeente geen enkele steun.

De gemeente Schiedam nam tijdens de bezetting een afzijdige, dan wel faciliterende houding aan tegenover de onteigening van het bezit van Joodse oorlogsslachtoffers. Zij bemoeide zich wel actief met de toewijzing van de voormalige huurwoningen van Joodse Schiedammers. In algemenere zin werd veelal ruime medewerking verleend aan Duitse maatregelen tegenover Joden in Nederland. Met deze houding werkte de gemeente mee aan de ontrecting van Joodse Nederlanders, een proces dat uiteindelijk voor velen uitmondde in de dood in een concentratie- of vernietigingskamp. Na de oorlog lijkt er vanuit de gemeente geen specifieke aandacht te zijn besteed aan de onteigende Joodse huiseigenaren of uitgezette huurders. Dit past in een bredere Nederlandse houding tegenover Joodse oorlogsslachtoffers kort na de bevrijding. De gemeente en burgers werkten tijdens de oorlog mee aan het onderscheid en de isolatie van Joodse medeburgers, maar na de bevrijding was lange tijd weinig aandacht voor het uitzonderlijk zware lot van Joden gedurende de bezetting.

Dit onderzoek kan geen complete geschiedschrijving bieden van het lot van Joodse Schiedammers en andere Joodse eigenaren van onroerend goed in Schiedam. *Schaduwen over Schiedam* van Bas van Bochove, Ser Louis en Herman Noordeggraaf en *Een kleine geschiedenis van de joden in Schiedam* van Ser Louis zijn voorbeelden van eerdere publicaties waarin aandacht is geschonken aan dit onderwerp. Daarnaast is er vervolgonderzoek wenselijk. Inzage in de notariële akten van de verkopen zou meer inzicht kunnen bieden in het systeem van tussenverkopen en de netwerken van handelaren in geroofd onroerend goed. Openbaarmaking van notariële akten van na de oorlog kan in de toekomst onder meer inzicht verschaffen in het rechtsherstel van de erven van het echtpaar Hijmans, waarover in dit onderzoek niet vastgesteld kon worden wat de herkomst was van belastingen die hun erfgenaam in 1948 nog verschuldigd bleek over hun pand aan Hoogstraat 15. Daarnaast zijn van de beheerde, soms geliquideerde, bedrijven van Joodse eigenaren in Schiedam in dit onderzoek enkel de bedrijven waarvan de onroerende goederen apart verkocht waren, behandeld. Een breder onderzoek over gemeentelijke grenzen heen naar de netwerken van oorlogskopers die als beroep of bedrijf handelden zou hierover nieuwe inzichten kunnen verschaffen. Een dergelijk onderzoek past binnen de recente belangstelling die er binnen Nederlandse gemeenten is voor de geschiedenis van ontrecting, uitsluiting, roof en de soms tekortschietende vormen van rechtsherstel, en kan bijdragen aan de erkenning van het immense leed van de Joodse Nederlanders tijdens en ook na de Tweede Wereldoorlog.

Beknopte bronnenlijst

Overzicht van de meest geraadpleegde bronnen per hoofdstuk.

Een lijst met de geraadpleegde kadastrale leggers is op aanvraag beschikbaar.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Veraart, W.J. (2005). *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*. Erasmus University Rotterdam. Via: <http://hdl.handle.net/1765/7046> p.24

Croes, M. en Tammes, P. J. R. (2004). 'Gif laten wij niet voortbestaan'. *Een onderzoek naar de overlevingskansen van Joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945*. Amsterdam, Aksant. Via: <https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/2969355/CroesM-Gif-Thesis-2ndEdition.pdf> p.287-322

Bakker, R. (2020). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie*. Verbum (digitale editie).

Pointer (2020) *De Vastgoedboeken - Tools & datasets*. KRO-NCRV. Geraadpleegd oktober 2020. <https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken/tools-en-datasets>

Pointer - KRO-NCRV (2020). *Verkaufsbücher: administratief boekwerk als startpunt voor aangrijpende oorlogsverhalen*. Geraadpleegd oktober 2020. <https://pointer.kro-ncrv.nl/verkaufsbucher-administratief-boekwerk-als-startpunt-voor-aangrijpende-oorlogsverhalen>

1.2 Joodse gemeenschap in Schiedam

Louis, S. (2017) *Een kleine geschiedenis van de Joden in Schiedam*. Fonds Historische Publicaties Schiedam, Schiedam.

Joods Cultureel Kwartier. *Schiedam*. Geraadpleegd januari 2021. <https://jck.nl/nl/page/schiedam> .

Croes, M. en Tammes, P. J. R. (2004). p.38-42

2. Het bestuur van Schiedam tijdens de bezetting

2.1 Nederlandse gemeenteambtenaren

Bakker, R. (2020).

Romijn, P. (2012). *Burgemeesters in oorlogstijd*. Uitgeverij Balans (digitale editie). Hoofdstuk 1-3

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), nummer toegang 2.09.09, inventarisnummers 52445 & 98612

2.2 Bestuur van Schiedam tijdens de bezetting

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken: Koninklijke Onderscheidingen, nummer toegang 2.15.14, inventarisnummer 499 & 500

Parlementair Documentatie Centrum Ir. R.A. Verwey. Geraadpleegd december 2021. https://www.parlement.com/id/vgwjl8nzzjvwh/r_a_verwey

Futselaar, R. (2018). *From Mild Pressure To Brute Force. Forced, Coerced, And Voluntary Labour Of Dutch Citizens For The Third Reich, 1937-1945*. Working Papers of the Independent Commission of Historians Investigating the History of the Reich Ministry of Labour (Reichsarbeitsministerium) in the National Socialist Period, (15).

Jong, L. de (1972) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog – Deel 4, tweede helft*. Nijhoff, Den Haag. Via: <https://www.niod.nl/nl/publicaties/het-koninkrijk-der-nederlanden-in-de-tweede-wereldoorlog> p.674

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), nummer toegang 2.09.09, inventarisnummers 52445 & 98612

Bochove, B. van, Noordegraaf, H. en Louis, S. (1995). *Schaduw en licht over Schiedam: gebeurtenissen en belevenissen tijdens de bezettingsjaren 1940-1945*. Fonds Historische Publikaties Schiedam & Gemeentearchief Schiedam.

2.3 Eerste stappen tot registratie en isolatie van Joodse Schiedammers

Romijn, P. (2012). Hoofdstuk 7.4

Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Stads-, respectievelijk Gemeentebestuur van Schiedam, 1816-1953, inv. nr.4459

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), nummer toegang 2.09.09, inventarisnummers 52445 & 98612

Tammes, P. J. R. (2004). P.310.

2.4 Ontslag Van Haaren en bestuur door D.G. Draaijer

Romijn, P. (2012). Hoofdstuk 13.2 & 24

Bochove, B. van, Noordegraaf, H. en Louis, S. (1995).

Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Kabinet van de Burgemeester, 1843 – 2010, inv. nr.114

2.5 Joodse huurders in Schiedam

GA Schiedam, SGS 1816-1953, inv. nr. 107 en 108

Bevolkingsadministratie Schiedam: SchiedamGEN.nl, woningkaarten en gezinskaarten

Bochove, B. van, Noordegraaf, H. en Louis, S. (1995). p.249

3. De ontrecting van Joodse Nederlands en de roof van hun bezit

3.1 Tijdlijn

Piersma, H., Kemperman, J. (2015). *Openstaande rekeningen: de gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*. Amsterdam, Boom.

Veraart, W.J. (2005). Hoofdstuk 2.

3.2 Roof en verkoop van Joods bezit

te Slaa, R. (2016). *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955*. Gemeente Den Haag.

Piersma, H., Berg, M. van den (2020) *Ontrecting & rechtsherstel. Het Rotterdamse gemeentebestuur inzake ontrecting en rechtsherstel van Joodse oorlogsslachtoffers 1940-1955*. Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.

3.3 Onteigeningen in Schiedam

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.06, inventarisnummer 68923

GA Schiedam, SGS 1816-1953, inv. nr. 3643, 3645, 3653, 3759

3.4 Tussenhandelaren en andere kopers

Pointer (2020) *De Vastgoedboeken - Tools & datasets*. KRO-NCRV. Geraadpleegd oktober 2020. <https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken/tools-en-datasets>

Kadasterarchief

Piersma, H., Kemperman, J. (2015).

3.5 Joodse bedrijven in Schiedam

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.02, inventarisnummer 45695 & 4785

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.06, inventarisnummer 68947

GA Schiedam, SGS 1816-1953, inv. nr. 3642, 3644, 3653, 3665, 3785, 3936

Kadasterarchief

3.6 Verschillende belangen

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.12, inventarisnummer 149354 & 2034

Vermeulen, S. (2020). *Een besmet pakhuis: Zo kocht Lucas Bols geroofd Joods bezit tijdens WO II*. Follow the Money. <https://www.ftm.nl/artikelen/roof-joods-vastgoed-nazis-wereldoorlog>

Schütz, R. (2016). *Kille mist: Het notariaat en de erfenis van de oorlog*. Boom.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.13, inventarisnummer 167971, 172371, 172393, 172459

4 Naoorlogs rechtsherstel in de gemeente Schiedam

4.1 Naoorlogs rechtsherstel

Citroen, M. (2021). *U wordt door niemand verwacht: Nederlandse joden na kampen en onderduik*. Alfabet uitgevers.

Bossenbroek, M. P. (2001). *De meelstreep: Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. B. Bakker.

Veraart, W.J. (2005). p.83-85

Kristel, C. (red.). (2002). *Polderschouw: Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog: regionale verschillen*. B. Bakker.

Lipschits, I. (2001). *De kleine sjoa: Joden in naoorlogs Nederland*. Mets & Schilt.

Kouwenhoven, A. (31-07-2015) *Afgedwongen excuses WO II 'weinig waard'*. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/07/31/afgedwongen-excuses-wo-ii-weinig-waard-1522180-a139750>

4.2 Rechtsherstel verkochte en onteigende panden in Schiedam

Kadasterarchief

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.03, inventarisnummer 55142 & 55151 en voornoemde beheersdossiers

4.3 Houding gemeente tegenover Joodse inwoners en hun nabestaanden

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers, nummer toegang 2.09.16.06, inventarisnummer 68947

GA Schiedam, SGS 1816-1953, inv. nr. 3602, 3631, 3715, 3749, 3761, 3788 & vernietigingsdossier

Bijlage A

Oorlogsbronnen.nl

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Beheersinstituut (NBI): Beheersdossiers

- Bouman (45695 & 4785)
- Cohen (55142 & 55151)
- Hartogs (83705)
- Hijmans (68947)
- Hijman-Stibbe (68923)
- Lobstein (2367)
- Nachtegall (4788)
- Ossedrijver (4764 & 140499)
- Stokvis (163345 & 163347)
- Van Straten-Lobstein (119234)

Digitaal Joods Monument

Stichting Stolpersteine Schiedam (<https://www.stolpersteineschiedam.nl/>)

Bijlage A – Joodse onroerende goederen in Schiedam

Hieronder volgt een overzicht van de Joodse eigenaren van onroerende goederen in Schiedam zoals bij afronding van het onderzoek in januari 2022 bekend. De adressen zijn op basis van de verkoop- en beheergeschiedenissen onderverdeeld.

Joseph Meijer Bosman

Rotterdam, 11 november 1867 – Rotterdam, 22 november 1941

Koopman in manufacturen met een winkel op Hoogstraat 28. Huwde in 1899 met Jeanetta den Arend, zij overleed in 1917. In 1937 liet Bosman de winkel 'Magazijn Hoogstraat 28' verbouwen, waarna een van zijn dochters en haar echtgenoot, Mathilde Koetser-Bosman en Max Koetser, een nieuwe winkel op hetzelfde adres begonnen. Het pand lijkt in bezit te zijn gebleven van Joseph Meijer Bosman. Die overleed op 22 november 1941 in Rotterdam. Eventuele erfenis van het pand is niet in het kadaster vastgelegd. Het echtpaar Koetser-Bosman en hun zoon kwamen in 1943 om in concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. De Stichting Commissie van Advies en Beheer voor Afwezigen in Rotterdam trad na de oorlog op als bewindvoerder voor het pand aan de Hoogstraat 28. Een familielid en Mathilde Koetser-Bosman, in het kadaster nog als 'afwezige' omschreven, kregen het pand via rechtsherstel terug in eigendom.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 28

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Augustus 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: November 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J. Huis in 't Veld (vermoedelijk tussenverkoper)

Nieuwe eigenaar in kadaster: Christiaan de Kater, caféhouder te Rotterdam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom. In kadaster geregistreerd in 1952.

Benjamin Bouman

Vianen, 1 mei 1899 – Auschwitz-Birkenau, 15 mei 1944

Eigenaar van 't Lichtpunt, een winkel in ijzerwaren en elektrische apparatuur op de Hoogstraat 109 in Schiedam. Tussen 1922 en 1938 gehuwd met Catharina Louisa Coenders met wie hij in 1939 een dochter kreeg, Catharina Louise Tineke Bouman. Tijdens de bezetting dook hij vanaf 1942 onder in Brabant maar werd verraden en gearresteerd waarna hij in december 1943 in transportkamp Westerbork aankwam. In mei 1944 werd hij omgebracht in concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. Zijn dochter was zijn enige erfgenaam.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 109

Verkoop

Datum definitieve verkoop: September 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Januari 1944

Kopers in *Verkaufsbücher*: N.M. Nieuwlaat, P. en J.L. Timmerman

Nieuwe eigenaar in kadaster: Vennootschap Paulus en Johannes Marcus Timmermans en Nicolaas Michiel Nieuwlaat, koopmannen te Vlaardingen en winkelier te Rotterdam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom. In kadaster geregistreerd in 1952.

Marianna Bouwman-Beffie

Rotterdam, 15 oktober 1876 - Auschwitz, 15 oktober 1942

Waarschijnlijk zonder beroep. Zij kwam uit een familie van zadelmakers, en huwde in 1899 Nathan Levie Bouwman, een winkelier uit Rotterdam. Hij overleed in 1932 waarna zij een aantal panden in Schiedam erfde. Marianna Bouwman-Beffie werd in 1942 via kamp Westerbork gedeporteerd naar concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. Daar werd zij op haar 66ste verjaardag vermoord. Haar dochter en kleinkinderen waren de erfgenamen van het onroerend goed in Schiedam.

Onroerend goed in Schiedam

Boerhaavelaan 82-94 & 110

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Niet in *Verkaufsbücher* geregistreerd

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: Niet in *Verkaufsbücher* geregistreerd

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johannes C.M.H. Seelen, beëdigd makelaar te Rotterdam

Tweede verkoop

Koper: Anthonius Hermanus Josephus van Beek, steendrukker te Overschie

Datum in kadaster: 1943

Boerhaaveplein 1/Rotterdamsedijk 36 en Rotterdamsedijk 38 & 40

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Augustus 1942

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J.C.H.M. Seelen

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johannes Casparus Hendrikus Maria Seelen, beëdigd makelaar te Rotterdam.

Tweede verkoop

Koper: Anthonius Hermanus Josephus van Beek, steendrukker te Overschie

Datum in kadaster: 1943

Professor Kamerlingh Onneslaan 107, 109 & 111

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Maart 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: H.W. Groenewegen

Nieuwe eigenaar in kadaster: Hendrik Wilhelm Groenewegen te Rotterdam

Tweede verkoop nummer 107 & 109

Koper: Hendrik Baan Hofman, machinefabrikant te Gorinchem

Datum in kadaster: 1944

Tweede verkoop nummer 111

Koper: Henri Frederik Oversluys, bedrijfsleider te Schiedam

Datum in kadaster: 1944

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom behalve Professor Kamerlingh Onneslaan 111 waarvan het onbekend is of en hoe rechtsherstel is toegepast. In kadaster geregistreerd in 1948 en 1953.

David Cohen

Rotterdam, 7 maart 1888 – Sobibor, 16 juli 1943

Koopman in, onder andere, onroerende goederen. Woonde met of naast zijn broer en zus, Benjamin en Grietje, in Rotterdam-West. Benjamin en Grietje Cohen en hun broer en schoonzus Lion en Rebecca Cohen kwamen in 1942 om in concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. David Cohen werd in juli 1943 vergast in vernietigingskamp Sobibor. De enige overlevende zus van de familie Cohen en haar kinderen erfden zijn eigendommen in Schiedam.

Onroerend goed in Schiedam

Bagijnhof 10³

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Onvermeld

Koper in *Verkaufsbücher*: J.J.V. v. Hesman v. Ingen

Nieuwe eigenaar in kadaster: Anna Jacoba van Ingen en Otto Hendrikes van Hunen, zonder beroep en bouwkundige te Rotterdam.

Den Bommelsestraat 1 & 3; Oude Kerkhof 10B

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Augustus 1942

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: L.H.F. Kuypers

Nieuwe eigenaar in kadaster: Ludovicus Hendrikus Franciscus Kuypers, caféhouder te Rotterdam.

Korte Achterweg 19

Verkoop

Datum definitieve verkoop: September 1942

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: S.M. Bosman

Nieuwe eigenaar in kadaster: Simon Marinus Bosman, fabrikant.

Tweede verkoop

Koper: Constantius Adrianus Johannes Joseph Verschuuren, goudsmid te Schiedam

Datum in kadaster: 1943

Nieuwstraat 29

Verkoop

Datum definitieve verkoop: September 1942

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: S.M. Bosman

Nieuwe eigenaar in kadaster: Simon Marinus Bosman, fabrikant.

Tweede verkoop

Koper: Hendrikus Leonardus Schouten, handelsreiziger te Schiedam.

Datum in kadaster: 1943

Oosterstraat 58

Verkoop

Datum definitieve verkoop: September 1942

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: April 1943
Koper in *Verkaufsbücher*: S.M. Bosman
Nieuwe eigenaar in kadaster: Simon Marinus Bosman, fabrikant
Tweede verkoop
Koper: Theodorus G.J. Scholte e.a., banketbakker te Schiedam
Datum in kadaster: 1943

Mariastraat 21
Verkoop
Datum definitieve verkoop: Mei 1943
Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Juni 1943
Koper in *Verkaufsbücher*: R. Loots en S. Bosman
Nieuwe eigenaar in kadaster: Burgerlijk maatschap: Simon Marinus Bosman en Roelof Loots, fabrikant en koopman in Rotterdam.
Tweede verkoop
Koper:
Datum in kadaster: 1943

Kortlandstraat 26; Spinhuispad 24; Broersveld 96 & 98
In beheer bij ANBO vanaf januari 1942 en niet tijdens de bezetting verkocht.

Rechtsherstel
Pandens aangekocht door Kuypers zijn door de bewindvoerder in verkoop bekrachtigd. Alle overige percelen zijn tussen 1948-1951 teruggegeven aan de rechtmatige erfgenamen behalve Bagijnhof 10³, waarvan het eventueel rechtsherstel niet in de documenten is gevonden.

Philippus Hartogs

Rotterdam, 18 augustus 1896 - Auschwitz, 23 maart 1944

Arts en directeur van het Israëlitisch Oudeliedengesticht in Rotterdam. Huwde in 1919 Mina Samson, die eveneens als directrice van het ouderentehuis werkzaam was. In november 1942 arresteerde de Sicherheitspolizei, de Duitse politieke recherche, Philippus Hartogs. Waarschijnlijk is zijn vrouw Mina Hartogs-Samson enige tijd als directrice van het tehuis werkzaam gebleven. Het echtpaar heeft in concentratiekamp Vught gevangen gezeten, waar Mina Hartogs-Samson op 16 januari 1944 omkwam tijdens het bunkerdrama, waarbij de kampeiding 74 vrouwen een nacht lang in één kleine cel opsloot, waarbij tien van hen omkwamen. Philippus Hartogs werd in maart 1944 op transport naar concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz gezet, waar hij op 23 maart 1944 omkwam. Hun enige dochter trad na de oorlog als hun bewindvoerder op en was hun enige erfgenaam.

Onroerend goed in Schiedam

Galileïstraat 7

Verkoop

Datum definitieve verkoop: April 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Oktober 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J. Sparnaay

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johannes Nicolaas Knoops, rijwielhandelaar te Rotterdam (vermoedelijk tussenverkoop)

Galileïstraat 9, 17, 19 & 21

Verkoop

Datum definitieve verkoop: April 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Oktober 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J. Sparnaay

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johannes Sparnaay

Tweede verkoop nummer 9

Koper: Johannes Martinus van Velzen, caféhouder te Hoek van Holland

Datum in kadaster: 1944

Tweede verkoop nummer 17

Koper: Marinus Slooter, winkelier te Rotterdam

Datum in kadaster: 1944

Tweede verkoop nummer 19

Koper: Johanna Jacoba van Hofwegen, getrouwd met Marinus Slooter, winkelierster te Rotterdam

Datum in kadaster: 1944

Tweede verkoop nummer 21

Koper: Gustav Adolf Goldbohm, vishandelaar te IJmuiden

Datum in kadaster: 1944

Galileïstraat 11

Verkoop

Datum definitieve verkoop: April 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Oktober 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J. Sparnaay

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johannes Martinus van Velzen, caféhouder te Hoek van Holland (vermoedelijk tussenverkoop)

Galileïstraat 13 & 15

Verkoop

Datum definitieve verkoop: April 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Oktober 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J. Sparnaay

Nieuwe eigenaar in kadaster: Pieter Theodorus van Eijk, kaashandelaar te Gouda (vermoedelijk tussenverkoop)

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom. In kadaster geregistreerd in 1951 en 1954.

Wilhelmina Frederika Hijman-Stibbe

Meppel, 21 juni 1868 - Auschwitz, 6 september 1944

Waarschijnlijk zonder beroep. Actief lid van de Schiedamse gemeenschap, onder andere als lid en voorzitter van verschillende maatschappelijke comités. Huwde Salomon Hijman in 1898, die gedurende zijn leven horlogemaker was en tevens lid van de gemeenteraad in Schiedam. Hij was ook voorzitter van het bestuur van de Ambachtsschool en de Huishoud- en Industrieschool. Salomon Hijman overleed in mei 1942, als zijn erfgenaam bezat Wilhelmina zijn voormalige winkelpanden en hun woonhuis aan Tuinlaan 108. De Duitse *Wehrmacht* vorderde het pand aan de Tuinlaan 108 in september 1942 om als *Ortskommandatur*, hoofdkwartier, te gebruiken. Na een kort verblijf bij Henri Sanders, verliet zij Schiedam waarschijnlijk om in onderduik te gaan. Op een onbekende datum werd ze gearresteerd in Friesland waarna ze via concentratiekamp Westerbork naar concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz werd gedeporteerd. Op 6 september 1944 kwam Wilhelmina Frederika Hijman-Stibbe daar om door vergassing. Twee familieleden erfden na de oorlog haar onroerende goederen in Schiedam.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 55

Verkoop

Datum definitieve verkoop: September 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Januari 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: D. Visser

Nieuwe eigenaar in kadaster: Daniël Daniëlszoon Visser (3/4) en Daniël Visser

Hoogstraat 123

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Maart 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: C. van Wamelen

Nieuwe eigenaar in kadaster: Maarten Cornelis van Wamelen

Tuinlaan 108 en Nieuwlandse Polder perceel H427

In beheer bij ANBO vanaf oktober 1942 en niet tijdens de bezetting verkocht.

Rechtsherstel

Verkoop Hoogstraat 55 door bewindvoerder in 1948 bekrachtigd, teruggave eigendom Hoogstraat 123 aan erven in 1953 in kadaster vastgelegd.

Michiel Hijmans

Culemborg, 14 April 1876 – Auschwitz, 19 October 1942

Winkelier in Schiedam waar hij een winkel in snuisterijen en huishoudelijke artikelen, *City Bazar*, en een fotospeciaalzaak voerde met zijn echtgenote, Marianna Hijmans-Sanders. Het echtpaar woonde boven de *City Bazar* aan de Hoogstraat 15. In oktober 1942 werden zij via kamp Westerbork naar concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz gedeporteerd. Zij werden daar op 19 oktober 1942 omgebracht. Hun enige overlevende zoon voerde hun bewind en was hun erfgenaam.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 15

Verkoop

Datum definitieve verkoop: November 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Maart 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: J.H. Vet

Nieuwe eigenaar in kadaster: Joannes Hendricus Vet, koopman te Breda

Rechtsherstel

Bekrachtiging verkoop, niet in kadaster geregistreerd.

Karel Egidius Horn

Schiedam, 9 maart 1887 – Schiedam, 16 augustus 1971

Werkzaam als procuratiehouder. Huwde in 1911 Catharina Maria Smits. Zijn dochter Lili Rebecca Cornelia Horn trouwde in 1937 met Jacob van de Griend, ambtenaar bij de gemeente Schiedam. In 1944 deed Karel Egidius Horn afstand van het huis aan de Schiedamseweg in Kethel. Zijn schoonzoon Jacob van de Griend werd daarmee eigenaar van het pand. Het gezin Horn en het echtpaar Van de Griend-Horn lijken allen de oorlog te hebben overleefd. Na de bevrijding schonk Van de Griend het pand weer aan zijn schoonvader.

Onroerend goed in Schiedam

Schiedamseweg 80 (voorheen 29B), Kethel

Datum afstand: November 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Januari 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: L.R. v.d. Griend-Horn

Nieuwe eigenaar in kadaster: Jacob van de Griend, gemeenteambtenaar Schiedam

Rechtsherstel

Kadaster meldt in 1946 een schenking van Jacob van de Griend aan Karel Egidius Horn.

Jacques Herman Lobstein

Goor, 4 februari 1913 – Mogelijk Madrid, 1973

Advocaat, voor 1940 kantoorhoudend in Deventer. Huwde in 1937 Clara Veerman. Waarschijnlijk had mr. Jacques Herman Lobstein een vrijstelling van deportatie, gezien de vrijstelling van zijn moeder (zie Frederika Lobstein-van Straten). Na de oorlog vestigde hij zich in Hilversum waar hij zich als voorzitter beijverde voor de voetbalclub FC Hilversum.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 106

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: H.G. Rietkerken

Nieuwe eigenaar in kadaster: Hendricus Gerardus Rietkerken, koopman te Schiedam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in 1950 in kadaster geregistreerd.

Frederika Lobstein-van Straten

Lith, 20 januari 1882 - Auschwitz, 28 januari 1944

Waarschijnlijk zonder beroep. Huwde in 1911 in Rotterdam Abraham Lobstein, werkzaam als koopman. In 1939 overleed Abraham Lobstein. Kort na het uitbreken van de oorlog pleegde haar zoon Herman Bertus Lobstein op 14 mei 1940 zelfmoord. Vanwege 'verdiensten van haar zoon mr. Jacques Herman Lobstein' was zij enige tijd vrijgesteld van deportatie. Ondanks de eerdere vrijstelling werd Frederika Lobstein-van Straten in februari 1944 naar concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz, waar zij diezelfde maand werd omgebracht. Haar zoon Jacques Herman Lobstein overleefde de oorlog en deed het beheer voor haar eigendommen. Hij erfde na een rechtsherstelprocedure haar onroerend goed in Schiedam.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 117

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Februari 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: J. van Maaren

Nieuwe eigenaar in kadaster: Jacob van Maaren, winkelier te Schiedam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1950.

Duifje Mesritz van Messel

Harlingen, 7 juli 1873 – Auschwitz, 5 november 1942

Waarschijnlijk zonder beroep. Weduwe van Isaïc Joseph Levi uit Schiedam, na zijn overlijden huwde zij in 1936 met de weduwnaar Moritz Mesritz. Zij woonden in Scheveningen op het moment dat de oorlog uitbrak. Uit de erfenis van Isaïc Joseph Levi bezat zij een tweetal panden aan de Hoogstraat. Het echtpaar Mesritz kwam in november 1942 om in concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz. Haar enige overlevende stiefzoon was haar erfgenaam. Hij erfde na een rechtsherstelprocedure haar onroerend goed in Schiedam.

Onroerend goed in Schiedam

Hoogstraat 158

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Oktober 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Maart 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: J.H. Vet

Nieuwe eigenaar in kadaster: Joannes Hendricus Vet, koopman te Breda

Hoogstraat 149

In beheer bij ANBO vanaf oktober 1942, tijdens de oorlog niet verkocht.

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1949.

Nathan (Nico) Nachtegall

Rotterdam, 6 april 1894 – Onbekend

Bontwerker en winkelier in Rotterdam, zich Nico noemende. Huwde in 1923 Cornelia Jeannetta Heschlé uit Schiedam, zij was niet Joods. In 1942 heeft Nachtegall enige tijd vastgezet in het Rotterdamse Huis van Bewaring nadat hij door de Sicherheitspolizei was gearresteerd. Verder is er over zijn lotgevallen tijdens de oorlog niets bekend behalve dat hij de oorlog overleefde. Zijn bontwinkel aan de Lijnbaan in Rotterdam heeft in ieder geval tot in de jaren 1960 voortbestaan. Hij heeft zelf het rechtsherstel van zijn bezit in Schiedam kunnen regelen. Het is onbekend wanneer hij is overleden.

Onroerend goed in Schiedam

Lange Nieuwstraat 27

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Augustus 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Oktober 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: J.O. Smelt

Nieuwe eigenaar in kadaster: Johan Otto Smelt, bouwkundige te Rotterdam

Edisonstraat 26-36;

In beheer bij ANBO vanaf april 1942, tijdens de oorlog niet verkocht.

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1954.

Emanuel Ossedrijver

Rotterdam, 7 april 1869 - Sobibor, 21 mei 1943

Eigenaar van het bedrijf 'Gebroeders Ossedrijver', bestaande uit een aantal fabrieken gespecialiseerd in rubberverwerking in Schiedam. In 1893 gehuwd met Sophia Frank. Toen in 1940 de oorlog uitbrak, woonde het echtpaar Ossedrijver in een rusthuis in Rotterdam, vermoedelijk waren zij op dat moment met pensioen. Op 21 mei 1943 kwamen Emanuel en Sophia Ossedrijver om in vernietigingskamp Sobibor, enkele dagen voor hun 50-jarige huwelijksjubileum. Hun drie zoons overleefden de oorlog en waren hun erfgenamen, één van hen trad op als hun bewindvoerder.

Onroerend goed in Schiedam

Bakkerstraat 17

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: J. de Wit & Zn

Nieuwe eigenaar in kadaster: Handelsmaatschappij J. de Wit en Zonen N.V. te Rotterdam

Groenweegje 15-35/Schie 56-64

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Januari 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: N.V. 't Lootsje

Nieuwe eigenaar in kadaster: N.V. Amsterdamsche Likeurstokerij 't Lootsje der Erven Lucas Bols te Amsterdam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1948 en 1949.

Louis Isaäczoon Raske

Schiedam, 19 september 1894 – Den Haag, 26 september 1976

Eigenaar van de Particuliere Bank van Leening, voor 1940 lange tijd het enige pandhuis in de gemeente Schiedam. Huwde in 1927 Sjearlina Mina Cohen. Zij overleed in 1936 waarna Raske hertrouwde met Betty Sanders. In juni 1942 kon Louis Raske wegens de anti-Joodse maatregelen zijn pandhuis niet meer exploiteren. In datzelfde jaar was hij enige tijd opgenomen in het Centraal Israëlitisch Krankzinnigengesticht Het Apeldoornse Bos. Het echtpaar Raske overleefde de oorlog. Daarom heeft Louis Raske waarschijnlijk zelf toegezien op het rechtsherstel van zijn bezittingen.

Onroerend goed in Schiedam

Nieuwstraat 24

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: H.G. Rietkerken

Nieuwe eigenaar in kadaster: Hendricus Gerardus Rietkerken, koopman te Schiedam

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1947.

Louis Stokvis

Rotterdam 22 december 1871 – Den Haag, 16 februari 1953

Vennoot en president-commissaris van chocoladeproducent Kwatta, in de twintigste eeuw een bekend merk. Hij huwde in 1904 Violette Clotilde Wallach, met wie hij twee zoons kreeg. Deze zoons deelden ieder 1/9de in de twee straten met huizen die Louis Stokvis in Schiedam in eigendom had. Vanaf 1942 tot 1945 verbleven vader en zoons Stokvis in New York, echtgenote Violette Clotilde Wallach was het jaar daarvoor al overleden. Louis Stokvis zag na zijn terugkeer uit de Verenigde Staten zelf toe op de uitvoering van het rechtsherstel van zijn eigendommen.

Onroerend goed in Schiedam

Lange Singelstraat 89-95 en Swammerdamsingel 71-79

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1944

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Mei 1944

Koper in *Verkaufsbücher*: A. v. Versendaal

Nieuwe eigenaar in kadaster: Anne van Versendaal, koopman te Niendorf Ostzee, Duitsland

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1948.

Salomon van der Veen

Rotterdam, 13 december 1919 - Indische Oceaan, 28 februari 1944

Samuel Louis van der Veen

Rotterdam, 24 juli 1921 – Big Sur, Californië, Verenigde Staten, 2015

Bij het uitbreken van de oorlog waren zij studenten. De broers Van der Veen groeiden op in Rotterdam. Hun vader had in de jaren 1920 geïnvesteerd in de bouw van woningen aan de Lekstraat in Schiedam. Bij zijn overlijden in 1940 ontvingen de broers Van der Veen deze panden als deel van de erfenis. Salomon van der Veen vertrok in 1942 naar het buitenland om zich bij de geallieerde strijdkrachten te voegen. Later wist ook zijn broer Samuel Louis van der Veen Engeland te bereiken, waarna ook hij voor de geallieerde troepen vocht. Salomon van der Veen kwam als piloot om op 28 februari 1944 bij een neerstorting in de Indische Oceaan om het leven. Samuel Louis overleefde de oorlog en kon zodoende, met hulp van een advocaat, zelf toezien op het rechtsherstel van hun eigendom in Schiedam. Hij was enige tijd actief als modeontwerper in Londen en New York waarna hij een succesvol kunstenaar in Californië werd.

Onroerend goed in Schiedam

Lekstraat 22-30 en 38-46

Verkoop

Datum definitieve verkoop: Mei 1943

Beheer ANBO in kadaster doorgehaald: Augustus 1943

Koper in *Verkaufsbücher*: R. Loots

Nieuwe eigenaar in kadaster: Burgerlijk maatschap: Simon Marinus Bosman en Roelof Loots te Rotterdam

Tweede verkoop nummer 22

Koper: Hubertus Petrus van Loon, meubelmaker te Rotterdam

Datum in kadaster: 1944

Tweede verkoop nummer

Koper: Nicolaas van Tol, banket- en broodbakker te Rotterdam

Datum in kadaster: 1945

Rechtsherstel

Teruggave van eigendom, in kadaster geregistreerd in 1949.

Saartje van der Veen-Presser

Rotterdam, 9 augustus 1883 - Sobibor, 21 mei 1943

Waarschijnlijk zonder beroep. Trouwde in 1916 met Levie van der Veen, oom van Salomon en Samuel Louis van der Veen. Bij diens overlijden in 1936 erfde zij een tweetal woningen in de Lekstraat in Schiedam. Bij het uitbreken van de oorlog woonde zij met haar kinderen in Rotterdam-Noord. In mei 1943 werden Saartje van der Veen-Presser en haar negentienjarige dochter omgebracht in vernietigingskamp Sobibor.

Onroerend goed in Schiedam

Lekstraat 45 & 47

In beheer bij ANBO: December 1942

Beheer doorgehaald: November 1946

Niet verkocht tijdens de bezetting, na de oorlog aan haar erfgenamen in eigendom overgegaan.

Colofon

Gemeentearchief Schiedam
Stadserf 1, 3112 DZ Schiedam
Postbus 1501, 3100 AE Schiedam

Tekst en onderzoek
Merel Blok

Medewerking onderzoek
Régis Robberecht
Erik Visscher
Nita Friedel

Eindredactie
Harriet Kruse
Laurens Priester

Omslag
Jan van Kampenhout

archieff.schiedam.nl

